

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště programu Filosofie v kontextu humanitních věd

Rola porozumenia v latinskom rečníckom umení

Diplomová práca

Autor práce: Bc. Richard Golian

Študijný program: Filosofie v kontextu humanitních věd

Vedúca práce: prof. Mgr. Lucie Doležalová, M.A., Ph.D.

Praha 2022

Prehlásenie

1. Prehlasujem, že som predkladanú prácu spracoval samostatne a použil len uvedené pramene a literatúru.
2. Prehlasujem, že práca nebola využitá k získaniu iného titulu.
3. Súhlasím s tým, aby práca bola sprístupnená pre študijné a výskumné účely.

V Prahe dňa

Richard Golian

Pod'akovanie

Na tomto mieste by som chcel veľmi rád poďakovať prof. Mgr. Lucii Doležalovej, M.A., Ph.D. za odborné vedenie a cenné rady. Za podnetné konzultácie by som rád poďakoval aj Mgr. Jaroslavovi Novotnému, Ph.D. A veľké ďakujem patrí mojej rodine za neutíchajúcu podporu počas celého štúdia.

Abstrakt

Diplomová práca sa zaoberá porozumením v rečníckom umení Marca Fábria Quintiliána, Marca Tullia Ciceróna, a autora *Rhetorica ad Herennium*, tým, ako rozumeli svojmu umeniu a ako zohľadňovali porozumenie na strane poslucháča. Východisko skúmania je fenomenologické. Je založené na definícii fenoménu výkladu z *Bytia a času* od Martina Heideggera. V teoretických textoch rečníckeho umenia sa sleduje štruktúra praktického výkladu a pred-štruktúry, v ktorých je každý výklad založený. Umožňuje to hlbšiu analýzu porozumenia, ktoré rečníci spomínajú a zachytenie porozumenia aj tam, kde sa výslovne netematizuje. Analýza textov je rozdelená na dve časti. Prvá sa venuje porozumeniu na strane rečníka. Ukázala sa tu súvislosť praktického výkladu rétoriky so zbližovaním rímskeho rečníctva a filozofie. Druhá analytická časť je venovaná primárne porozumeniu poslucháča, súvislosti výkladu s naladením a dokazovaním. Sleduje sa tu, akú rolu zohráva porozumenie v tom, čo sa odohráva medzi rečníkom, jeho protivníkom a poslucháčom, a ako by mal poslucháč rozumieť tomu, čo je voči nemu využívané. Ukázalo sa, že k rečníckemu umeniu patrilo skrývanie umenia, že poslucháč by nemal plne porozumieť jeho porozumeniu na strane rečníka.

Kľúčové slová

Latinská rétorika, porozumenie, rétorika, výklad, rečníctvo, rečnícky prejav

Abstract

The thesis deals with understanding in the rhetorical art of Marcus Fabius Quintilianus, Marcus Tullius Cicero, and the author of the *Rhetorica ad Herennium*, how they understood their art and how they took into account comprehension on the part of the listener. The starting point of the investigation is phenomenological. It is based on Martin Heidegger's definition of the phenomenon of interpretation from *Being and Time*. The structure of practical interpretation and the fore-structures in which each interpretation is grounded are traced in theoretical texts of rhetorical art. This allows for a deeper analysis of the understanding that speakers mention and for capturing understanding even where they are not explicitly thematized. The analysis of the texts is divided into two parts. The first deals with understanding on the part of the speaker. The connection between the practical interpretation of rhetoric and the convergence of Roman rhetorical art and philosophy is shown. The second analytical section is devoted primarily to the listener's understanding, the connection of interpretation to attunement and proof. It traces the role that understanding plays in what takes place between the speaker, his adversary, and the listener, and how the listener should understand what is being used against him by the speakers. It showed that the listener should not fully understand the understanding on the part of the speaker.

Keywords

Latin rhetoric, understanding, rhetoric, interpretation, oratory, elocution

Obsah

Úvod	2
1 Východisko a metóda	5
1.1 Porozumenie ako <i>intellectus</i>	5
1.2 Porozumenie v kontexte slova a veci.....	8
1.3 Porozumenie ako fenomén.....	12
2 Porozumenie rečníka	15
2.1 Porozumenie spojené so vznikom rečníckeho umenia.....	15
2.2 Porozumenie rečníckemu umeniu.....	17
3 Porozumenie poslucháča	26
3.1 Porozumenie a naladenie	28
3.2 Porozumenie dôkazom.....	32
3.3 Porozumenie textu.....	39
3.4 Porozumenie porozumeniu rečníckemu umeniu.....	41
Záver.....	44

Zoznam použitých skratiek

AdHer - *De ratione dicendi ad C. Herennium libri IV*, Leipzig: Teubner, 1923, ed. Marx, F.

Brut - CICERO, Marcus Tullius, Brutus, in CICERO, Marcus Tullius, *Rečník ; Reči proti Catilinovi, Filipiky a iné*, Bratislava: Tatran, 1982, prel. D. Škoviera, A. Slamová, M. Vozák, A. Oravcová a J. Rovenská, s. 81-162.

DeInv - CICERO, Marcus Tullius, De inventione, in CICERO, Marcus Tullius, *De inventione ; De optimo genere oratorum ; Topica*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1949, ed. G. P. Goold, prel. H. M. Hubbell, s. 1-346.

DeOrat - CICERO, Marcus Tullius, *M. Tullia Cicerona Troje knihy o řečníku*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1915, prel. J. Voborník.

DePart - CICERO, Marcus Tullius, De partitione oratoria, in CICERO, Marcus Tullius, *De oratore. De fato ; Paradoxa stoicorum ; De partitione oratoria*, Cambridge: Harvard University Press, 1942, ed. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E. H. Warmington, prel. H. Rackham, s. 305-421.

InstOrat - QUINTILIANUS, Marcus Fabius, *Základy rétoriky*, Praha: Odeon, 1985, prel. V. Bahník.

Orat - CICERO, Marcus Tullius, Rečník, in CICERO, Marcus Tullius, *Rečník ; Reči proti Catilinovi, Filipiky a iné*, Bratislava: Tatran, 1982, prel. D. Škoviera, A. Slamová, M. Vozák, A. Oravcová a J. Rovenská, s. 7-79.

Úvod

Prečo sa niekto rozhodne sledovať porozumenie v rečníckom umení? Voľba témy pramení z môjho záujmu o porozumenie ako také. Ten u mňa vzbudila fenomenologická hermeneutika 20. storočia, ktorá menovite Hansom-Georgom Gadamerom, v nadväznosti na Martina Heideggera, dospela k tomu, že „bytím, jemuž môže byť rozumeno, je reč.“¹ Že reč prestupuje všetkým našim myslením a všetko to, na čo sa rozumenie môže zamerať, má rečovú povahu.² Mňa by zaujímalo, čo môžu o porozumení povedať a ako rozumejú svojmu umeniu tí, ktorí sa možnosťami, ktoré reč ponúka, zaoberali prakticky. Rozhodol som sa preto sledovať porozumenie v umení, ktorého cieľom, akoby jeden z rečníkov povedal, je *bene dicere* „hovoriť dobre“,³ a to v období, v ktorom malo toto umenie nebývalé spoločenské postavenie.⁴ V rámci diplomovej práce sa vydám na cestu za Marcom Fábium Quintiliánom, Marcom Tulliom Cicerónom, a za neznámym autorom *Rhetorica ad Herennium*, keďže títo rečníci nám ako jediní ponúkajú ucelený teoretický pohľad na rétoriku antického Ríma.

Súbor štyroch kníh známy ako *Rhetorica ad Herennium* je jedným z najstarších dochovaných latinských textov o rečníckom umení. Nepoznáme pôvodný názov ani meno autora.⁵ Venovaný je istému Gaiovi Heréniovi a jeho dokončenie sa datuje niekde medzi rokmi 86 a 82 pred našim letopočtom.⁶ Je písaný formou súvislého učebnicového výkladu, ktorý je systematicky usporiadaný v súlade s princípmi helenistickej výučby.⁷ Autor v ňom neskrýva výhrady voči filozofii či gréckej rétorike,⁸ zavádza novú latinskú terminológiu

¹ Gadamer vidí štruktúru reči ako „prícházení k reči“ v ktorom sa ohlasuje celok zmyslu, čo opisuje ako konanie veci samej: „Nyní poznáváme, že tento obrat o konání věci samé, o „prícházení“ smyslu „k reči“ poukazuje na určitou univerzálně ontologickou strukturu, totiž na základní skladbu všeho, nač se vůbec rozumění může zaměřit. Bytím, jemuž může být rozumeno, je reč.“ GADAMER, Hans-Georg, *Pravda a metoda I*, Nárys filosofické hermeneutiky, s. 403.

² Tamtiež s. 380-402.

³ *Quo vel solo patet non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum, cum interim persuadere deforme sit.* „Tento jediný príklad stačí dokázať, že cieľom rečníka nemá byť premluvit, ale dobre mlúvit, pretože premluvit je někdy mravně špatné.“ InstOrat, XI.I.XI.

⁴ *in hac ipsa civitate profecto nulla umquam vehementius quam eloquentiae studia viguerunt.* „i v naší obci římské dojísta nikdy žádná záliba silněji nekvetla, než ve výmluvnosti.“ DeOrat, I.XIII.

⁵ PÉREZ CASTRO, Lois C., La llamada "Rhetorica ad Herennium" y sus autores, *Emerita*, 1999, roč. 67, č. 2, s. 251.

⁶ KRAUS, Jiří, *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*, s. 54-55.

⁷ KUŤÁKOVÁ, Eva, *Laudabile Carmen*, část II Kapitoly z římské rétoriky a poetiky, 2017, s 96.

⁸ AdHer, IV.IV-X, II.XVI.

a využíva príklady zasadené do historických a sociálnych reálií Ríma.⁹ Text je veľmi náročný na preklad do moderných jazykov,¹⁰ o čom som sa mohol presvedčiť. Do slovenčiny či češtiny boli doteraz preložené len úryvky, napríklad v publikácii od Evy Kuťákovéj.¹¹ Ja som pracoval s latinským originálom editovaným Friedrichom Marxom z roku 1923.¹² Pri jeho preklade do slovenčiny som si pomáhal anglickým prekladom od Harryho Caplana z roku 1954¹³ a španielskym od Salvadora Núñeza z roku 1997.¹⁴

Ďalší materiál, z ktorého môžem čerpať, ponúka dielo najznámejšieho rečníka rímskej republiky, Marca Tullia Ciceróna (106-43 pr. n. l.). Jeho čiastočne dochovaný mladický spis *De inventione*, asi z rokov 90 až 80 pred našim letopočtom, je písaný formou súvislého výkladu a svedčí, podobne ako *Rhetorica ad Herennium*, o komplexnosti rétorických poznatkov vo vtedajšom Ríme. Pri *De inventione* budem pracovať s latinským originálom v úprave Georga P. Goolda, prekladať ho budem aj s pomocou anglického prekladu od Harryho M. Hubbella, obe verzie sú súčasťou súhrnnej publikácie viacerých Cicerónových diel vydanéj v roku 1949.¹⁵ Cicero po dokončení *De inventione* nepísal o rétorike celé desaťročia, počas ktorých zastával mnoho verejných funkcií.¹⁶ A keď sa k téme vrátil, už nepovažoval toto mladické dielo za dostatočné.¹⁷ Svoj najslávnejší rečnícky spis *De oratore* napísal v roku 55, potom, čo bol nútený odísť z verejného života. Venoval ho bratovi Quintovi. Má dialogickú formu, výklad je tu a tam prerušený otázkou či námietkou a venuje sa všetkým častiam umenia. Na rozdiel od *Rhetorica ad Herennium* a *De inventione*, sa však nezaobera takým množstvom pravidiel tradičných rečníckych škôl.¹⁸ V prípade *De oratore* využijem český preklad Jana Voborníka z roku 1915.¹⁹ Ďalší Cicerónov spis *De partitione oratoria* písaný pre jeho syna Marca, pravdepodobne z roku

⁹ NÚÑEZ, Salvador, Introducción, in *Retórica a Herenio*, s. 8.

¹⁰ KRAUS, Jiří, *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*, s. 55.

¹¹ KUŤÁKOVÁ, Eva, *Laudabile Carmen*, část II Kapitoly z římské rétoriky a poetiky, 2017.

¹² AdHer.

¹³ *Rhetorica ad herennium*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 1954, prel. H. Caplan.

¹⁴ *Retórica a Herenio*, Madrid: Gredos, 1997, prel. S. Núñez.

¹⁵ DeInv.

¹⁶ KRAUS, Jiří, *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*, s. 58-59.

¹⁷ *quoniam quae pueris aut adulescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt vix hac aetate digna et hoc usu quem ex causis quas diximus tot tantis que consecuti sumus*, „poněvadž ty kusy, které mi v letech chlapeckých či vůbec mladických ze školních náčrtků v podobě nedokonalé a nezralé na veřejnost vyklouzly, nikterak nejsou důstojny nynějšího mého věku a zkušenosti, nabyté z tolika a tak důležitých soudů, jež jsem zastupoval,“ DeOrat, I.V.

¹⁸ PRACH, Václav, Úvod, in CICERO, Marcus Tullius, *O řečníku*, s. 5-6.

¹⁹ DeOrat.

54, je výklad rétoriky formou otázok a odpovedí. Budem pri ňom pracovať s kolektívne editovaným latinským vydaním z roku 1942, ktorého súčasťou je aj anglický preklad Harrisa Rackhama.²⁰ Z roku 46 pred našim letopočtom pochádza dialóg *Brutus* o dejinách rímskeho rečníctva venovaný pamiatke Hortensia, a súvislý výklad v spise *Orator* venovaný Brutovi. Ten pojednáva o ideály rečníka, ktorého nemožno sformovať bez filozofie.²¹ Pri oboch spisoch využijem kolektívne preložené slovenské vydanie z roku 1982.²²

V práci budem vychádzať aj z diela Marca Fábria Quintiliána (35-96 n.l.). Na rozdiel od predošlých autorov sa narodil do obdobia rímskeho cisárstva, v ktorom sa rečnícke umenie sťahovalo z fóra do škôl.²³ V Ríme založil rečnícku školu a cisár Vespazian mu dal kreslo oficiálneho rétora, pozíciu, ktorá mala pomôcť s odbornou prípravou nie rečníkov na fóre, ale úradníkov, ktorí mali viesť obrovskú rímsku ríšu.²⁴ Svoje názory na výchovu nielen rétora, ale aj vzdelaného a morálneho človeka, vyložil v dvanástich knihách *Institutio oratoria*. Sú venované jeho priateľovi Victorovi Marcellovi a pracoval na nich v deväťdesiatych rokoch prvého storočia nášho letopočtu. Text má formu súvislého výkladu a svojim obsahom je považovaný za zhrnutie či syntézu toho, k čomu grécka a rímska rétorika za stovky rokov dospela.²⁵ Pracovať budem s českým prekladom od Václava Bahníka z roku 1985.²⁶

Diplomová práca je rozdelená na tri kapitoly. V prvej zdôvodním a predstavím východisko a metódu. Za ňou budú nasledovať dve analytické, ktoré budú rozdelené vzhľadom na to, či sa primárne sleduje porozumenie rečníka alebo poslucháča.

²⁰ DePart.

²¹ *Positum sit igitur in primis quod post magis intellegetur, sine philosophia non posse effici quem quaerimus eloquentem*, „Ako prvý princíp, ktorý plne pochopíme až pri neskoršom rozbere, si postavme tézu: bez filozofie nemožno sformovať osobnosť, ktorú hľadáme – ozajstného rečníka.“ Orat, XIV.

²² Brut & Orat.

²³ ŽANTOVSKÁ, Irena, *Rétorika a komunikace*, s. 111.

²⁴ DUNCAN, Mike, The Missing Rhetorical History Between Quintilian and Augustine, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 2015, roč. 33, č. 4, s. 359.

²⁵ KRAUS, Jiří, Dvojí návrat ke Quintilianovi, in QUINTILIANUS, Marcus Fabius, *Základy rétoriky*, s. 14.

²⁶ InstOrat.

1 Východisko a metóda

Mojím zámerom je vybrať cestu, ktorá umožní sledovať porozumenie v rečníckom umení všade tam, kde je to možné, avšak s podmienkou, že dá výskumnému postupu pevné oporné body.

1.1 Porozumenie ako *intellectus*

Latinský výraz pre porozumenie (*intellectus*) môžeme v daných textoch nájsť vo viacerých kontextoch, ktoré s teóriou rečníctva priamo súvisia. Ako porozumenie rečníckemu umeniu, o ktorom píše Cicero:

Ut medici officium dicimus esse curare ad sanandum apposite, finem sanare curatione, item, oratoris quid officium et quid finem esse dicamus, intellegimus, cum id quod facere debet officium esse dicimus, illud cuius causa facere debet, finem appellamus.

„Ako keď hovoríme, že prácou lekára je vhodné sa starať o to, aby sme sa uzdravili, a cieľom je uzdravenie. Rovnako rozumieme tomu, čo nazývame prácou rečníka a jeho cieľom. Keď hovoríme, že to, čo má spraviť, je jeho prácou, a to, kvôli čomu to má spraviť, jeho cieľom.“²⁷

Porozumenie nachádzame aj pri porozumení rečníka látke, o ktorej bude rečniť. Ako pri kategorizácii súdnych prípadov v *Rhetorica ad Herennium: Turpe genus intellegitur, cum aut honesta res obpugnatur aut defenditur turpis*. „Hanebným druhom sa rozumie to, keď sa útočí na niečo čestné, alebo bráni hanebné.“²⁸ Pri následnej definícii sa však porozumenie už nespomína: *Dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem*. „Pochybný druh je ten, keď je prípad čiastočne čestný a čiastočne hanebný.“²⁹ S kontextu však vyplýva, že slovesom byť sa myslí to, čo slovesom rozumieť v predošlom prípade. To otvára otázku, ako pri sledovaní porozumenia postupovať. Mali by sme zohľadniť, že oboznamovanie sa s látkou, do čoho spadá aj spomínaná kategorizácia, berú rečníci ako nutný základ. Takto o tom píše Cicero v *De oratore*:

Atque illud est probabilius neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnis in eo quod scirent satis esse eloquentis. illud verius neque quemquam in eo disertum esse posse quod nesciat, neque, si optime sciat ignarus que sit faciundae ac poliendae orationis, diserte

²⁷ DeInv, I.VI.

²⁸ AdHer, I.V.

²⁹ AdHer, I.V.

id ipsum posse de quo sciat dicere.

„To už je víry hodnější, ač pravdou přece nikterak, co říkával Sokrates: každý že je v tom, co zná, dosti výmluvný. Pravdivěji zní to: Nikdo nemůže býti výmluvný v tom, co nezná; a kdyby sebe lépe věc znal, ale neuměl složití a vypilovati řeč, nedovedl by v ní výmluvný býti.“³⁰

Rečníci sa zaoberali najmä tým, aby látku vyjadrili ozdobne a rozmanito³¹ a prispôbili prejav jej povahe.³² Zvoliť správny štýl, to je podľa nich najzložitejšia časť umenia, a tak nás neprekvapí, že s porozumením, ktoré tomu predchádza, môžu počítať a nie vždy ho v tomto kontexte spomenúť.

Ďalšie príklady, kde ho spomínali, sa budú týkať porozumenia (*intellectus*) na strane poslucháča. Jednak porozumenia tomu, čo rečník hovorí, ako pri vyzdvihovaní stručnosti štýlu: *Nam saepe res parum est intellecta longitudine magis quam obscuritate narrationis.* „Často je totiž vec málo zrozumiteľná skôr pre dĺžku než pre nejasnosť výpovede.“³³ A môžeme sa stretnúť aj s porozumením poslucháča, ktoré sa týka rečníckeho umenia. Ako keď Cicero píše o rekapitulácii hlavných bodov reči (*enumeratio*):

Haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intellegetur; sin varie fiet, et hanc suspicionem et satietatem vitare poterit.

„Ak s tým bude zaobchádzať vždy rovnako, všetci to budú očividne chápať ako zručné umelecké zaobchádzanie; ak to ale vykoná rôzne, bude sa môcť tomuto podozreniu a presýteniu vyhnúť.“³⁴

Pojem porozumenia nachádzame aj pri tom, aké porozumenie sa u poslucháča

³⁰ DeOrat, I.LXIII.

³¹ *Itaque cum haec duo nobis quaerenda sint in causis, primum quid, deinde quo modo dicamus: alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est paene mediocris quid dicendum sit videre; alterum est, in quo oratoris vis illa divina virtus que cernitur, ea, quae dicenda sunt, ornate copiose varie que dicere.* „Máme tedy při soudních řečech dvě otázky: předně, co mluvíti, a potom jak. Co se týká vyhledávání látky, věci zdánlivě zcela theoretické, žádá to sice znalosti pravidel, ale důmysl skoro prostřední na to vystačí. Ale pravá božská síla a zdatnost řečnícká se jeví při tom druhém, aby se to, co se pověděti má, povědělo vkusně, důkladně a rozmanitě.“ DeOrat, II.CXX.

³² *Is est enim eloquens qui et humilia subtiliter et alta graviter et mediocria temperate potest dicere.*

„Výrečný teda bude ten – aby sme sa opäť vrátili k východiskovému bodu – kto vie o drobnostiach hovoriť uvoľnene, o stredne dôležitých veciach vyvážene, o veľkých pateticky.“ Orat, C.

³³ DeInv, I.XXIX.

³⁴ DeInv, I.XCVIII.

predpokladá:

"Oportet autem velle sapere." Hoc quia ipsum ex se perspicitur et verum esse intellegitur, nihil attinet probari.

„Je však žiadúce byť múdrym.‘ Pretože je to samo zo seba zrejme a chápané ako pravda, nič netreba dokazovať“³⁵

A môžeme sa s ním stretnúť aj pri porozumení textu: *nec esse ambigue scriptum, cum intellegatur, utra sententia uera sit.* „a text nie je neurčitý, ak sa chápe, čo je pravý zmysel.“³⁶ Či pri porozumení gestám a mimike: *hoc plurima intellegimus, hic est saepe pro omnibus verbis.* „díky jí chápeme velmi mnoho věcí, výraz tváře často nahradí slova.“³⁷ Nenachádzame však príklad, v ktorom by sa porozumenie stalo samostatným problémom v zmysle, že by sa hľadala definícia, čo porozumenie je a čo vo všeobecnosti znamená niečomu rozumieť. Môže to súvisieť s tým, že rečníci považujú porozumenie zo strany poslucháča, podobne ako oboznamovanie sa s látkou na strane rečníka,³⁸ za niečo ako nutný základ:

Nemo extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adessent, intellegerent, quid diceret, sed contempsit eum, qui minus id facere potuisset.

„Nikdo nechválí rečníka za to, že mu posluchači rozumeli, ale každý haní toho, kto toho nedovedl.“³⁹

Môžeme nájsť zosmiešnenie tých, ktorí dávajú prednosť ozdobnosti pred zrozumiteľnosťou, napríklad u Quintiliána:

A corruptissimo quoque poetarum figuras seu translationes mutuamus, tum demum ingeniosi scilicet, si ad intellegendos nos opus sit ingenio.

„Od nejhorsích básniků si vypůjčujeme figury nebo metafory, jako bychom byli duchaplní teprve tenkrát, je-li třeba duchaplnosti k tomu, aby nás někdo pochopil.“⁴⁰

³⁵ DeInv, I.LXV.

³⁶ AdHer, II.XVI.

³⁷ InstOrat, XI.III.LXXXII.

³⁸ DeOrat, I.LXIII.

³⁹ DeOrat, III.LII.

⁴⁰ InstOrat, VIII.Úvod.XXV.

Dôraz na porozumenie vyjadril najjasnejšie vetou: *Quare non, ut intellegere possit, sed, ne omnino possit non intellegere, curandum.* „Je tujíž treba peclivě dbát nejen na to, aby posluchač mohl pochopit, ale aby nemohl nepochopit.“⁴¹ Tento pohľad môže znamenať, že pojem porozumenie sa v niektorých kontextoch neobjaví, môže byť považovaný za samozrejmosť. Rečníci ho navyiac, ako sme už ukázali, voľne zamieňajú s viac či menej príbuznými pojmami.⁴² Pokúsime sa s tým vysporiadať hĺbkovou analýzou textu. Budeme postupovať tak, aby sme porozumenie mohli zachytiť aj keď nie je v teoretických textoch rečníckeho umenia explicitne prítomné. Vopred tak musíme zadefinovať, kde všade, v akých kontextoch, vo vzťahu k čomu, môžeme porozumenie hľadať. Pomôžeme si fenomenologicky založenou definíciou výkladu od Martina Heideggera. Predtým si však priblížime kontext, v ktorom uchopovali porozumenie samotní rímski rečníci, cez vzťah toho, čomu a vďaka čomu je porozumené, teda slov a vecí. Zároveň ukážeme spôsob, ako sa dá pri porozumení pracovať s príbuznými pojmami.

1.2 Porozumenie v kontexte slova a veci

Najstaršie dochované latinské texty o rečníckom umení sú z dôb, keď sa z Ríma stáva veľmoc, podmaňuje si helenistické štáty, a rímski aristokrati posielajú svojich synov do gréckych kultúrnych stredísk, aby si tam doplnili vzdelanie. Tak to bolo aj v prípade Marca Tullia Ciceróna.⁴³ Gréci vzdelanci sa nezhodovali v tom, čo sú to veci a aký je ich vzťah k slovám. Platón to zachytáva diskusiou o správnosti mien v dialógu *Kratylos*.⁴⁴ Pri jeho interpretácii budem čerpať z analýzy Gadamera, ktorý ho v *Pravde a metode* uvádza ako príklad premien pojmu reč v západnom myslení.⁴⁵

Dialóg *Kratylos* rieši otázku, či je pre každú vec správne pomenovanie od prírody,

⁴¹ InstOrat, VIII.II.XXIV.

⁴² Ako pri kategorizácii prípadov: *Honestum causae genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur, aut obpugnabimus, quod ab omnibus uidetur obpugnari debere ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus intellegitur, cum aut honesta res obpugnatur aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res adfertur.* „Za čestný druh prípadu sa považuje ten, ak buď bránime to, čo je všetkými považované za hodné obrany, alebo útočíme na to, čo je všetkými považované za hodné napadnutia, ako keď bránime statočného muža alebo sme proti vražde. Hanebným druhom sa rozumie to, keď sa útočí na niečo čestné, alebo bráni hanebné. Pochybný druh je ten, keď je prípad čiastočne čestný a čiastočne hanebný. Malicherný druh je, keď sa záležitosť považuje za málo dôležitú.“ AdHer, I.V.

⁴³ KRAUS, Jiří, *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*, s. 53-54.

⁴⁴ PLATÓN, *Kratylos*, 1994, prel. F. Novotný.

⁴⁵ GADAMER, Hans-Georg, *Pravda a metoda I*, Nárýs filosofické hermeneutiky, s. 348-358.

alebo správnosť spočíva v zmluve, dohode, obyčajoch a zvykoch. Podľa Platóna majú veci pevnú a na nás nezávislú súčnosť, sú sami o sebe,⁴⁶ nie sú tak nutne stotožnené so slovami alebo ich významom. Jeho názor v dialógu zastáva postava Sokrata. Jeho partner, Kratylos, s tým však nesúhlasí a ani si neuvedomuje, že význam slov nie je pre Sokrata jednoducho identický s pomenovanou vecou.⁴⁷ A tak, keď Kratylos hovorí, že správny význam slov je na základe dohody, myslí tým, že správne pomenovanie nejakej veci je to dohodnuté. Na rozdiel od Sokrata premýšľa v rámci dichotómie slov a vecí. Slovo však môže mať u Platóna svoj význam, môže otvárať zmysel v ňom uložený, a zároveň neznázorňovať tak úplne vec.⁴⁸ A vzhľadom na to, do akej miery slovo znázorňuje vec, teda robí to, na čo je určené, je Platónsky vzato dané pomenovanie viac či menej správne.⁴⁹

Na takto poňatý vzťah slova, významu a veci, nadviazal a ďalej ho rozpracoval Aristoteles. Slová sú podľa neho napodobeniny⁵⁰ alebo znaky predmetov či pojmov.⁵¹ Rolu medzičlánku slov a vecí tu hrajú pojmy. Vzťah medzi slovami, pojмами a reálnymi vecami, Aristoteles vyložil v prvej kapitole spisu *O vyjadrovaní*. Rozlišuje medzi písanými slovami, hovorenými slovami, duševnými dojmami a vecami. Hovorené slová sú podľa neho znakmi duševných prežitkov (duševných zmien, predstáv, myšlienok) a napísané slová znakmi slov hovorených. Pri oboch typoch slov však platí, že značia prežitky mysle a to, čo prežitky spodobňujú, teda veci. Funkciou slov je tak u Aristotela napodobovať alebo značiť. A to, čo majú značiť, sú veci aj významy (pojmy).⁵² Na túto trichotómiu nadviazalo stredoveké myslenie.⁵³

⁴⁶ „Tedy jestliže není pravda, že všechny věci jsou pro všechny stejným způsobem zároveň a stále, ani že každá je pro každého zvlášť, tu je zřejmé, že mají svou vlastní jakousi pevnou jsoucnost, nezávislou na nás, a že nejsou od nás vláčeny nahoru a dolů naším zdáním, nýbrž že jsou samy o sobě, podle své vlastní jsoucnosti a tak, jak je jejich přirozenost.“ PLATÓN, *Kratylos*, 386d-e.

⁴⁷ GADAMER, Hans-Georg, *Pravda a metoda I*, Nárys filosofické hermeneutiky, s. 353.

⁴⁸ Tamtiež s. 352.

⁴⁹ „Zdalipak tedy, můj rozmilý, nemusí i onen zákonodárce umět vkládat do hlásek a slabik jméno přirozeně vhodné ke každé jednotlivé věci a hledět k onomu samému skutečnému jménu a tak tvořit i dávat všechna jména, chce-li být uznaným dárcem jmen?“ PLATÓN, *Kratylos*, 389d.

⁵⁰ ARISTOTELÉS, *Rétorika*, 2010, 1404^a, prel. A. Kříž.

⁵¹ Tamtiež s. 1410^b.

⁵² „Mluvená slova jsou jistě znakem duševních prožitků a napsaná slova jsou znakem slov mluvených. A jako všichni nemají totéž písmo, tak ani jejich mluva není táž; avšak to, co mluva a písmo v prvé řadě označují, je již všem společné, totiž duševní prožitky a to, co prožitky zpodobují, totiž věci.“ ARISTOTELÉS, *O vyjadrovaní*, 1959, 16, prel. A. Kříž a K. Berka.

⁵³ CRANZ, Ferdinand Edward, Quintilian as Ancient Thinker, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 1995, roč. 13, č. 3, s. 219–230.

Medzi Aristotelom a stredovekým myslením nachádzame dichotómiu slova a vecí, a to u rímskych rečníkov. Slovo tu vyjadruje či značí vec, nepracuje sa tu samostatne so sférou významov: *Omnis autem oratio constat aut ex iis quae significantur, aut ex iis quae significant, id est rebus et verbis.* „Každá reč se skládá z vyjadřovaného a z vyjadřujícího, to jest z věcí a ze slov.“⁵⁴ A rímski rečníci píšú o veciach tak, že rečník má mať schopnosť ich vynachádzať, vymýšľať: *Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similibus, quae causam probabilem reddant.* „Vynachádzanie látky je vymýšľanie vecí pravdivých či pravdepodobných, ktoré robia prípad vierohodným.“⁵⁵ Veci tu mali aj inú povahu, akú im prisudzoval Platón alebo Aristoteles. To, čo bolo u Platóna a Aristotela vo sfére významov alebo pojmov, spadá do vecí, ktoré môžu byť aj v mysli, aj mimo nej, môžu mať aj pevnú súčnosť,⁵⁶ aj nemusia. A takto poňatá vec môže byť zobratá do mysli či uchopená, čo môže byť vyjadrené slovom *concipere*:

Ut vero natura prius est concipere animo res quam enuntiare, ita de iis figuris ante est loquendum, quae ad mentem pertinent: quarum quidem utilitas cum magna tum multiplex in nullo non orationis opere vel clarissime lucet.

„Tak jako je přirozené nejdřív na věci pomyslet a pak je vyslovit, tak je třeba mluvit dříve o těch figurách, které se vztahují k mysli, jejichž velká a mnohostranná užitečnost v každém odvětví řečnictví je nad slunce jasná.“⁵⁷

Ak totiž v tomto kontexte niečo pochopíme, niečo si predstavíme, niečo poznávame, tak uchopujeme vec. Uchopovanie alebo bratie do mysli rímski rečníci vyjadrujú slovami ako *percipio*, *concipio*, či jednoduchšie *capio*. *Percipio* sa často užíva pri vedomostiach,⁵⁸ Quintilián ním na začiatku prvej knihy *Institutio oratoria* opisuje vstrebávanie látky zo strany žiaka:

Falsa enim est querella, paucissimis hominibus vim percipiendi quae tradantur esse concessam, plerosque vero laborem ac tempora tarditate ingenii perdere.

⁵⁴ InstOrat, III.V.I.

⁵⁵ AdHer, I.III & DeInv, I.IX.

⁵⁶ *Nihil enim refert, quo modo appelletur utrumlibet eorum, si quid orationi prosit apparet: nec mutatur vocabulis vis rerum.* „Vůbec totiž nezáleží na tom, jak se jedno i druhé pojmenuje, jestliže se ukáže, co řeči prospívá; pojmenováním se podstata věcí nemění.“ InstOrat, IX.I.VII.

⁵⁷ InstOrat, IX.I.XIX.

⁵⁸ CRANZ, Ferdinand Edward. Quintilian as Ancient Thinker, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 1995, roč. 13, č. 3, s. 224-225.

„Nemá totiž opodstatnění stížnost, že jen velmi málo lidem bylo dáno vstřebat, co se jim předkládá k učení, ale že u většiny přichází práce a čas nazmar, protože jim to pomalu myslí.“⁵⁹

A keď nejakú vec zoberieme, môžeme ju podržať (*contineo*) či držať (*teneo*). Ako keď Quintilián opisuje pamäť:

Ingenii signum in parvis praecipuum memoria est: eius duplex virtus, facile percipere et fideliter continere.

„U malých dětí je hlavním znamením nadání paměť. Její výbornost spočívá ve dvou věcech, snadno přijmout a věrně podržet.“⁶⁰

Príklad ponúka aj slávny výrok rečníka a stoika Marca Porcia Cata, teda *rem tene, verba sequentur* „drž sa veci, slová budú nasledovať.“⁶¹

Aj keď nám sledovanie slov príbuzných otvára nové možnosti, nezachytíme, ak o porozumení v texte nie je ani zmienka, ak je napríklad nahradené slovesom byť, ako pri kategorizácii súdnych prípadov.⁶² Vydáme sa preto cestou fenomenológie, budeme sledovať to, čo každé pochopenie veci umožňuje. Budeme pritom vychádzať z toho, čo o výpovedi tvrdil Martin Heidegger, že „z neprítomnosti slov nesmí byť usuzováno na neprítomnosť výkladu.“⁶³ Že keď niečo nespomenieme, neznamená, že s tým nejakým spôsobom nepracujeme. Pre nás to znamená, že z toho, ako rečník píše o svojom umení, sa dá analyzovať, ako niečomu rozumie alebo, ako zohľadňuje porozumenie u poslucháča, bez toho, aby pri tom písal o porozumení. Že nie všetko, čo o porozumení môžeme v daných

⁵⁹ InstOrat, I.I.I.

⁶⁰ InstOrat, I.III.I.

⁶¹ BAJRAM, Esin Kranli, Conservative Roman Rhetoric of Marcus Portius Cato (Cato the Elder), *Iustinianus Primus Law Review*, 2014, roč. 5, č. 2, s. 9.

⁶² *Turpe genus intellegitur, cum aut honesta res obpugnatur aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem.* „Hanebným druhom sa rozumie to, keď sa útočí na niečo čestné, alebo bráni hanebné. Pochybný druh je ten, keď je prípad čiastočne čestný a čiastočne hanebný.“ AdHer, I.V.

⁶³ Celý citát: „Co tematizuje logika kategorickou výpovědí, např. větou ‚kladivo je těžké‘, tomu také před vši analýzou vždy již logicky rozumí. Jako ‚smysl‘ věty se již bez dalšího předpokládá: věc kladivo má vlastnost tíže. V praktickém ohledu obstarávání ‚zprvu‘ takových výpovědí není. Ovšem praktický ohled má své specifické způsoby výkladu, které by s ohledem na uvedený ‚teoretický soud‘ mohly znít: ‚To kladivo je příliš těžké‘, nebo ještě spíše: ‚příliš těžké‘, ‚jiné kladivo!‘. K původnímu výkladu dochází nikoli v teoretické výpovědi, nýbrž v prakticky obstarávajícím odložení, příp. vyměnění nevhodného nástroje, ‚aniž bychom pritom ztratili slovo‘. Z nepřítomnosti slov nesmí být usuzováno na nepřítomnost výkladu.“ HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, s. 190.

textoch nájsť, bude ako porozumenie aj pomenované. Nebudeme sa prísne držať slov ako *intellectus*, *percipio*, *concupio* či *cipio*. Čo však vyžaduje, aby sme mali jasno, čoho sa držať môžeme, aby sme sa hlbšie pozreli na porozumenie ako také.

1.3 Porozumenie ako fenomén

Definíciu porozumenia, ktorá nám poskytne potrebné analytické náčinie, hľadáme vo fenomenológii, keďže viacerí fenomenológovia pracovali s porozumením ako s niečím, čo sa samo ukazuje, ako s fenoménom, ktorý je možné v istom zmysle uvidieť a na základe toho podrobne preskúmať.⁶⁴ Aby sme nejakú z fenomenologicky založených definícií mohli považovať za dostatočnú, však vyžaduje, aby sme v nej našli niečo, čo bude vhodným východiskom našich analýz, niečo, čo môžeme v analyzovaných textoch nachádzať. Vhodné analytické náčinie ponúka rané dielo Martina Heideggera *Bytie a čas*. Heideggerovi ide predovšetkým o porozumenie bytiu človeka, ktoré je realizované ako spôsob bytia človeka. Pri tejto snahe však podrobne rozpracováva porozumenie niečomu vo svete, keďže človek podľa neho prejavuje výraznú tendenciu rozumieť vlastnému bytiu z toho súcna, ku ktorému sa stále a predovšetkým vzťahuje, teda zo sveta.⁶⁵

Prístup, v ktorom by sa o porozumení v rétorike premýšľalo cez Heideggerovu fenomenológiu, môžeme vidieť napríklad u Michaela Hyda a Craiga Smitha v *Hermeneutics and rhetoric: A seen but unobserved relationship*. Ich cieľom je uchopiť vzťah rétoriky a porozumenia a poskytnúť tak rétorickej kritike nové teoretické smernice. Pri porozumení pracujú s definíciou výkladu resp. výslovného porozumenia z *Bytia a času*, so štruktúrou, ktorá patrí výkladu a pred-štruktúrami, v ktorých sa výklad pohybuje.⁶⁶ Pri porozumení budem postupovať rovnako. Sledovať budem porozumenie ako fenomén výkladu a jeho štruktúru.

Predovšetkým je potrebné vidieť, že výklad tu neznamená vysvetlenie, ktoré niekto niekomu podáva, ani pochopenie. Fenomenologicky vzato je výklad súčasťou diania, vďaka

⁶⁴ HROCH, Jaroslav, Magdalena KONEČNÁ, a Lukáš HLOUCH, *Proměny hermeneutického myšlení*, s. 214-245.

⁶⁵ Tamtiež s. 234-235.

⁶⁶ HYDE, Michael J. a Craig R. SMITH, *Hermeneutics and rhetoric: A seen but unobserved relationship*, *The Quarterly journal of speech*, 1979, roč. 65, č. 4, s. 347-363.

ktorému sa niečo stáva pochopiteľným.⁶⁷ Spolu s naladením a rozumením⁶⁸ je súčasťou toho, ako sa deje celková štruktúra z významňovania (súvzťažnosť medzi významovým celkom a časťami), ktorú Heidegger uchopuje ako zmysel. Zmysel nie je to, čomu človek rozumie, ale v čom sa zdržuje zrozumiteľnosť toho, čomu rozumie.⁶⁹ A dianie artikulácie (rozčleňovania) zmyslu sa deje ako reč.⁷⁰ To rozčlenené sa môže dostať k slovu ako jazyk⁷¹ a byť zdieľané ako výpoveď.⁷²

Fenomén rozumenia tu má význam primárneho rozumenia, nemyslí sa tým vedomé osvojenie si niečoho. V momente primárneho rozumenia sa odohráva rozvrhovanie, pričom to, čo je rozvrhované, má povahu možnosti:

„Že rozumění má charakter rozvrhu, znamená, že to, v čem se rozumění rozvrhuje, totiž možnosti, není samo tematicky uchopeno. Takové uchopení odnímá rozvrženému právě jeho charakter možnosti a snižuje je na určitou tematicky míněnou danost, zatímco rozvrh si ve svém rozvrhování předestírá možnost jako možnost a dává jí tak být možností.“⁷³

Podľa Heideggera rozumieme primárne tak, že môžeme, že niečo môžeme. S tým úzko súvisí výklad, v ňom sa rozvíja rozvrhovanie, ktoré prislúcha rozumeniu, a to tak, že sa rozpracovávajú, rozčleňujú, artikulujú rozvrhnuté možnosti.⁷⁴ Heidegger sleduje moment výkladu na nevlastnom rozumení, to u neho znamená rozumenie svetu, nie bytiu človeka.

⁶⁷ HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, s. 182.

⁶⁸ Naladenie a rozumenie sú spôsoby bytia človeka a ich súvislosť je: „Rozpoložení má vždy své porozumění, i když třeba jen v tom smyslu, že je potlačuje. Rozumění je vždy nějak naladěno.“ Tamtiež s. 174.

⁶⁹ „Při rozvrhování rozumění je jsoucnou odemčeno ve své možnosti. Charakter možnosti odpovídá vždy příslušnému způsobu bytí toho jsoucnou, kterému rozumíme. Nitrosvětské jsoucnou vůbec je rozvrženo vzhledem ke světu, tzn. k celku významnosti, do jejích odkazových vztahů je obstarávání jako ‚bytí ve světě‘ již vždy vevázáno. Je-li nitrosvětské jsoucnou odkryto bytím pobytu, tzn. dospělo-li k porozumění, říkáme, že má smysl. Čemu rozumíme, není však přísně vzato smysl, nýbrž jsoucnou, resp. bytí. Smysl je to, v čem se zdržuje srozumitelnost něčeho, to, co je artikulovatelné v rozumějícím odemykání. Pojem smyslu obsahuje formální strukturu nutně patřící k tomu, co je artikulováno rozumějícím výkladem.“ Tamtiež s. 183.

⁷⁰ „Řeč je artikulace srozumitelnosti. Je tedy přítomna již v samých základech výkladu a výpovědi. To, co je artikulovatelné ve výkladu a původněji tedy již v řeči, jsme nazvali smyslem.“ Tamtiež s. 193.

⁷¹ „Vyslovená řeč je jazyk.“ Tamtiež s. 194.

⁷² „Vyslovující se řeč je sdílení. Její bytostná tendence směřuje k tomu, aby poslouchajícímu umožnila podílet se na odemčeném bytí k tomu, o čem je řeč.“ Tamtiež s. 201.

⁷³ Tamtiež s. 176.

⁷⁴ „Rozvinuté rozumění nazýváme výklad. V něm si rozumění osvojuje rozuměním to, čemu rozumí. Ve výkladu se rozumění nestává něčím jiným, nýbrž sebou samým. Výklad je existenciálně zakotven v rozumění; není tomu tak, že by k rozumění docházelo prostřednictvím výkladu. Výklad neznamená, že bereme na vedomí to, čemu rozumíme, nýbrž že rozpracováváme možnosti, jež jsou rozuměním rozvrženy.“ Tamtiež s. 180.

Človek podľa neho rozumie svetu smerom k jeho užívaniu,⁷⁵ do sveta necháva vystupovať súcno, ktoré má taký charakter, že mu na niečo stačí.⁷⁶ Vykladá toto súcno v praktickom ohľade, čo znamená, že sa s ním stretáva ako nejak vhodným k niečomu, respektíve je s ním pri niečom. Má to pevne danú štruktúru:

„To, čo je rozuměním odemčeno, čemu rozumíme, je již vždy natolik přístupné, že u něj můžeme výslovně vytknout jeho ‚jako co‘. Toto ‚jako‘ strukturuje výslovné porozumění jsoucnu, konstituuje výklad.“⁷⁷

Neznamená to, že človek niečo vyslovuje,⁷⁸ ale, že sú tam prítomné už vysloviteľné odkazové vzťahy,⁷⁹ že ten, kto vykladá, vidí⁸⁰ niečo „ako“ niečo. V rámci tejto štruktúry vykladá napríklad dvere „ako“ vstup, ako vhodné k vstupu do miestnosti, majú povahu náčinia či prostriedku, s ktorým sa stretáva pri tom, čo vykonáva, vytvára. To, „k čomu“ náčinie odkazuje ako k celku, to, čo ide pri využívaní náčinia do popredia, budeme v nadväznosti na Heideggera nazývať dielom:

„To, u čeho se každodenní zacházení prvotně zdržuje, nejsou pracovní prostředky samy, nýbrž práce, dílo, které právě vytváříme: primárně obstarávané, a tudíž také primárně příruční jsoucno je dílo. To je nositelem souvislosti celku poukazů, v jehož rámci se s prostředky setkáváme.“⁸¹

Dielo má tiež povahu náčinia, keďže je k niečomu:

„Obstarávané dílo je tím, čím je, pouze na základě toho, že je používáno, a na základě v používání odkryté souvislosti poukazů.“⁸²

Odkazové vzťahy od jednej činnosti k druhej môžeme vidieť na tom, ako rečník

⁷⁵ HROCH, Jaroslav, Magdalena KONEČNÁ, a Lukáš HLOUCH, *Proměny hermeneutického myšlení*, s. 40.

⁷⁶ HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, s. 111.

⁷⁷ Tamtiež s. 181.

⁷⁸ „Zacházení s příručním jsoucnem našeho okolí, jež toto jsoucno v praktickém ohledu vykládá tím, že je ‚vidí‘ jako stůl, dveře, vůz, most, nemusí nutně to, co takto vyložilo, též analyzovat nějakou určující výpovědí.“ Tamtiež s. 181.

⁷⁹ „Ale vždyť i takový pohled je již rozumějící a vykládající. Skrývá v sobě výslovné odkazové vztahy“ Tamtiež s. 181.

⁸⁰ Gadamer opisuje Heideggerov výklad aj ako videnie vzťahov: „Naplněné rozumění implikuje všestrannou možnost vykládání, vidění vztahů, vyvozování důsledků atd.“ GADAMER, Hans-Georg, *Pravda a metoda I*, Nárys filozofické hermeneutiky, s. 232.

⁸¹ HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, s. 92.

⁸² Tamtiež s. 93.

rozumie tomu, čo sa odohráva v jeho mysli, keď na niečo pomyslí. Vykladá to prakticky prenesením významu z toho, ako pracuje s niečím, s čím sa vo svete stretáva. Vec, o ktorej chce hovoriť, zoberie či uchopí k tomu, aby ju mohol podržať, čo má zas svoj odkaz k tomu, aby o nej mohol rečniť. Porozumel tomu vďaka tomu, že už niečomu rozumel.

Ku každému výkladu totiž patrí, že sa ako súčasť diania celkovej štruktúry zvýznamňovania nemôže odstrihnúť od predbežnej mienky vykladača. To, že niečo môže výslovne vystupovať „ako“ niečo, je podľa Heideggera založené v pred-štruktúrach.⁸³ To znamená, že výklad je zakotvený v tom, ako človek pred výkladom rozumie svetu a aký má uhol pohľadu, vzhľadom k čomu ide vykladať. To ho privedie na scénu výkladu a pred samotným aktom sa štrukturujú jazykové možnosti uhlu pohľadu,⁸⁴ takže výklad sa už vždy rozhodol pre určité pojmy.⁸⁵ Pre nás to znamená, že môžeme porozumenie sledovať aj na tom, ako k rečníckemu umeniu patrilo zohľadňovanie výkladu na strane poslucháča pred rečením a ako rečník zohľadňoval, aký potencionalný výklad sa od tohto porozumenia dal očakávať.

2 Porozumenie rečníka

Odkazové vzťahy, ktoré patria k štruktúre výkladu, sa nemusia ale môžu dostať k slovu, môžu byť spísané alebo vyplynúť z toho, čo spísané je, a práve vďaka nim môžeme porozumenie v rečníckom umení sledovať bez toho, aby sa tam slovo porozumenie objavilo. V prvej časti budeme sledovať porozumenie na strane rečníka. To, ako rečníci spájajú určité porozumenie so vznikom svojho umenia, ako svojmu umeniu rozumejú a čomu je podľa nich dôležité porozumieť pre správny rečnícky výkon.

2.1 Porozumenie spojené so vznikom rečníckeho umenia

Cicero spája v *De inventione* počiatky výrečnosti (*eloquentia*) so založením prvých miest.⁸⁶ Pojem *eloquentia* môže v rétorike znamenať niečo, čo vyjadruje vysokú kvalitu rečníckeho štýlu.⁸⁷ Môže byť však stotožnená aj s rétorikou ako takou, ako v prípade *De inventione*:

⁸³ „předběžné mínění vykladačovo, které je ve východisku každého výkladu nutně obsaženo jako to, co je už s výkladem vůbec ‚kladeno‘, tedy předem dáno v před-se-vzetí, před-vídání a před-pojetí.“ Tamtiež s. 183.

⁸⁴ HYDE, Michael J. a Craig R. SMITH, Hermeneutics and rhetoric: A seen but unobserved relationship, *The Quarterly journal of speech*, 1979, roč. 65, č. 4, s. 351-352.

⁸⁵ HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, s. 182.

⁸⁶ DeInv, I.II.

⁸⁷ InstOrat, VIII.Úvod.XIII-XVII.

artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant „umelecká výrečnosť, ktorú volajú rétorika.“⁸⁸ Zakladanie prvých miest je tu spojené so vznikom samotného rečníckeho umenia. A k vzniku rečníctva a k tomu, aby sa mohlo týmto spôsobom uplatniť, podľa Ciceróna predchádzalo určité porozumenie človeku. Niekoľko si mal v čase, keď ľudia žili neusporiadane,⁸⁹ vyložiť človeka ako vhodného k niečomu, s odkazom na určité a pre Ciceróna to najdôležitejšie dielo:

Quo tempore quidam magnus videlicet vir et sapiens cognovit quae materia esset et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum,

„V tom čase si istý veľký a rozumný muž všimol, aká matéria a aká veľká spôsobilosť bola v mysliach ľudí pre tie najdôležitejšie záležitosti,“⁹⁰

A k tomu, aby sa mohol tento potenciál naplniť, aby mohol človek s človekom pracovať, alebo aj, aby ho mohol k niečomu spracovať, potreboval reč:

deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et inmanibus mites reddidit et mansuetos.

„potom, čo ho začali pre jeho múdrosť a reč ochotnejšie počúvať, spravil z divochov a surovcov ľudí umiernených a krotkejších.“⁹¹

Počiatky rečníckej praxe sú spojené s konkrétnym dielom,⁹² čo sa dá pochopiť, keďže ešte prevládal názor, že miestom rétoriky sú politické zhromaždenia a súdy.⁹³ Autor *Rhetorica ad Herennium*⁹⁴ a Cicero rozumejú rétorike podobne ako Gréci, pre ktorých

⁸⁸ DeInv, I.VI.

⁸⁹ DeInv, I.II.

⁹⁰ DeInv, I.II.

⁹¹ DeInv, I.II.

⁹² DeInv, I.III.

⁹³ *Nam si quis erit qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias atque causas et certarum rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam, fatebor equidem in iis magis adsidue versari hanc nostram dictionem;* „Neboť řekne-li někdo, že mají řečníci zvláštní obor poznatků a sporných námětů a vědění obmezeného na určité příhrady soudní a veřejné činnosti, přiznám, že se tím naše řečnická činnost častěji zabývá;“ DeOrat, I.LII.

⁹⁴ Ktorý spojil úlohu rečníka s občianskymi záležitosťami, pričom podľa Evy Kuťákovéj (*Laudabile Carmen*, časť II Kapitoly z rímskej rétoriky a poetiky, s 96.) vychádzal z definície od helenistického systematika rétoriky Hermagora z Temnu.

tvorila politický život.⁹⁵ Quintilián⁹⁶ tento pohľad potlačuje a má aj vlastnú predstavu o vzniku rečníckeho umenia. Rozvoj rečníctva vidí aj v kočovných národoch, ktoré v mestách nežijú.⁹⁷ Počiatky svojho umenia prirovnáva k lekárstvu, v ktorom si ľudia všimali, že niektoré veci sú zdravé, niektoré nie:

Homines enim sicut in medicina, cum viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem, ita cum in dicendo alia utilia, alia inutilia deprenderent,

„Lidé si totiž počínali jako v lékařství: když viděli, že některé věci jsou zdravé, některé nezdravé, z pozorování jich došli k umění, a stejně tak když při projevu zjistili, že něco je užitečné, něco neužitečné,“⁹⁸

Vznik a rozvíjanie rétoriky nespojil so žiadnym konkrétnym dielom, ale s objavovaním náčinia. Tento posun by sme mali vidieť v kontexte okliešťovania možností na politické uplatnenie rečníctva v rímskom cisárstve. Rétorika si z pochopiteľných dôvodov rozširovala svoje pole pôsobnosti.⁹⁹

2.2 Porozumenie rečníckemu umeniu

Bližší pohľad, čo mohli rímski rečníci pod porozumením, ktoré spájali so vznikom svojho umenia, myslieť, začneme tým, o čom písal Quintilián, teda oblasťou náčinia. Najväčší záujem o tému neprejavil ani jeden z dvoch spomínaných rečníkov. Bol to totiž neznámy autor *Rhetorica ad Herennium*, jedného z najstarších dochovaných latinských textov o rečníckom umení. Rozpracovanie témy podnietil jeho nesúhlas s tým, ako rétoriku učili Gréci. Tamojšiu výučbu považoval za zbytočne zložitú, čo spojil s ich úmyslom, aby sa

⁹⁵ STRUEVER, Nancy S., Alltäglichkeit, Timefulness, in the Heideggerian Program, in GROSS, Daniel M. a Ansgar KEMMANN, *Heidegger and rhetoric*, s. 105-106.

⁹⁶ *Graecorum quidem plurimi omne hoc officium contionale esse iudicaverunt et in sola rei publicae administratione posuerunt; quin et Cicero in hac maxime parte versatur. Ideo que suasuris de pace, bello, copiis, operibus, vectigalibus haec duo esse praecipue nota voluit, vires civitatis et mores, ut ex natura cum ipsarum rerum, tum audientium ratio suadendi duceretur. Nobis maior in re videtur varietas; nam et consultantium et consiliorum plura sunt genera.* „Velmi mnoho Řeků soudilo, že veškerá činnost poradní se týká pouze shromáždění lidu, a omezili ji jen na politiku. Dokonce i Cicero se pohyboval nejmíc na tomto poli. Proto chtěl, aby ti, kteří se chystají radit o míru, válce, vojsku, veřejných stavbách, daních, znali především dvě věci, prostředky a mravy státu, tak aby postup při udílení rad vycházel z povahy posluchačů. Nám se zdá, že tady je větší pestrost, neboť je přemnoho druhů těch, kteří hledají radu, i rad samých.“
InstOrat, III.VIII.XIV-XV.

⁹⁷ InstOrat, III.II.IV.

⁹⁸ InstOrat, III.II.III.

⁹⁹ ŽANTOVSKÁ, Irena, *Rétorika a komunikace*, s. 110-111.

rečnické umenie zdalo zložitejšie, než je, a ich znalosti väčšie, než sú:

Nam illi, ne parum multa scisse uiderentur, ea conquisierunt, quae nihil adtinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur,

„Oni zo strachu, že sa budú zdať nedostatočne znalí, hľadali pojmy nerelevantné pre dané umenie, aby sa zdalo, že toto umenie je zložitejšie na pochopenie;“¹⁰⁰

Na druhej strane podozrieval gréckych učiteľov z toho, že sami svojmu umeniu poriadne nerozumejú. Argumentuje tým, že len preberali príklady od iných¹⁰¹ a nevedeli vytvoriť nič vlastné. Pri vymedzovaní sa voči Grékom nám približuje, ako rozumie rečníckemu umeniu on sám:

Ceteri, cum legunt orationes bonas aut poemata, probant oratores et poetas neque intellegunt, qua re commoti probent, quod scire non possunt, ubi sit nec quid sit nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet; at is, qui et haec omnia intellegit, et idonea maxime eligit, et omnia in arte maxime scribenda redigit in singulas rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit.

„Ostatní, ktorí čítajú dobré reči alebo básne, chvália rečníkov a básnikov, avšak bez pochopenia, čo spôsobuje chválu, pretože o tom, čo ich najviac teší, nemôžu vedieť, kde to je, čo to je, ani ako to bolo vykonané; ale ten, kto tomu všetkému rozumie, a vyberá to najvhodnejšie, a všetko, čo obzvlášť zahrňuje do svojho pojednania, redukuje na jednotlivé zásady učenia, je nutne najväčší znalec tohto umenia.“¹⁰²

Nachádzame tu narážku na neporozumenie, ktoré je spojené s neprítomnosťou istej výkladovej štruktúry v oblasti rétorických náčiní. Autor *Rhetorica ad Herennium* upozorňuje na to, keď niekto len preberie dobrý príklad váženého rečníka z minulosti¹⁰³ bez toho, aby

¹⁰⁰ AdHer, I.I.

¹⁰¹ *Quis est enim, qui, non summe cum tenet artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta et tam diffusa scriptura notare et separare?* „Kto, pokiaľ sa najväčšmi nedrží umenia, môže z tak veľkej a rozvetvenej písomnosti poznamenať a rozlišovať, čo umenie káže?“ AdHer, IV.III.

¹⁰² AdHer, IV.III.

¹⁰³ *Haec illi cum dicunt, magis nos auctoritate sua commouent quam ueritate disputationis. Illud enim ueremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ii, et qui inuectores huius artificii fuerint et uetustate iam satis omnibus probati sint. Quodsi, illorum auctoritate remota, res omnes uolent cum re conparare, intellegent non omnia concedenda esse antiquitati.* „Keď toto tvrdia, pôsobia na nás viac svojou vážnosťou ako pravdivosťou argumentov. Mám obavu z toho, že k tomu, aby bol názor v rozpore s našim schválený, postačuje, že za ním stoja tí, ktorí vynášli toto umenia a sú pre svoju starobylosť

vedel, prečo ide o dobrý príklad. Pri porozumení znalca umenia vidíme o jeden odkaz na rétorické náčinie viac, ako prisudzoval Grékom. Oni si podľa neho vykladali rétoriku v zmysle, že to a ono, čo ukazovali príkladom z minulosti, je k niečomu vhodné. On sa nám snaží ukázať, že porozumieť rečníckemu umeniu znamená, že ta a oná zásada je vhodná k vytvoreniu daného príkladu, a ten svojou použiteľnosťou na niečo odkazuje. A takto by mal rečník rozumieť všetkému, čo k niečomu využíva: *et omnia in arte maxime scribenda redigit in singulas rationes praeceptionis*, „a všetko, čo obzvlášť zahrňuje do svojho pojednania, redukuje na jednotlivé zásady učenia,¹⁰⁴ nič z toho by nemalo byť bez prítomnosti vzťahu na to, prečo je to vhodné využiť. V tomto duchu o tom premýšľal aj Quintilián, napodobňovanie iných rečníkov schvaľoval len s podmienkou, že rečník rozumie, prečo je to, čo napodobňuje, vhodné k použitiu: *Ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque intellegat et, quare bonum sit, sciat*. „Tedy najdôležitejší je, aby každý rozumel tomu, čo chce napodobiť, a aby vedel, prečo je to dobré.“¹⁰⁵ A Cicero súhlasí, že znalec umenia si vykladá rečnícke náčinie s dvojsmerným odkazom. Preto píše, kdežto naráža na výrok jedného flautistu:

'mihi cane et populo, mi Brute', dixerim, ut qui audient quid efficiatur, ego etiam cur id efficiatur intellegam.

„Hraj pre mňa aj pre ľudí, môj Brutus.“ Poslucháči spoznajú účinok, ja však aj jeho príčinu.“¹⁰⁶

Zásadový postoj k vytváraniu vlastných príkladov doviedol autora *Rhetorica ad Herennium*, aby vo svojej učebnici využíval to, čo sám vymyslel,¹⁰⁷ a to do takej miery, že aj jednotlivé druhy rečníckych štýlov ukázal zostavením vlastného krátkeho prejavu.¹⁰⁸ A na argument, ktorý prisudzoval Grékom, že nevytváranie vlastných príkladov je znakom umiernenosti, reaguje konfrontačne:

Nam si tacere aut nil scribere modestia est, cur quicumque scribunt aut locuntur? Sin aliquid

všeobecne uznávaní. Ak však bude táto dôležitosť odmietnutá a budú mať vôľu porovnať všetko bod po bode, pochopia, že netreba vo všetkom ustupovať starobylosti.“ AdHer, IV.IV.

¹⁰⁴ AdHer, IV.III.

¹⁰⁵ InstOrat, X.II.XVIII.

¹⁰⁶ Pôvodný výrok: *'mihi cane et Musis'* „Hraj pre mňa aj pre Múzy“ Brut, CLXXXVII.

¹⁰⁷ *nostris exemplis usi sumus et id fecimus praeter consuetudinem Graecorum* „použili sme naše príklady a urobili sme to v rozpore so zvykom Grékov“ AdHer, IV.I.

¹⁰⁸ AdHer, IV.XI-XIV.

suum scribunt, cur, quo setius omnia scribant, impediuntur modestia?

„Pretože ak umiernenosť spočíva v mlčaní a nepísaní, načo niečo píšú alebo hovoria? Ak však píšú niečo svoje, prečo im umiernenosť bráni, aby to napísali celé?“¹⁰⁹

A považuje takéto konanie za drzé.¹¹⁰ Prichádza pritom k rozdielu medzi príkladom a svedectvom a k definícii svedectva ako toho, čím sa potvrdzuje, o čom sa hovorí:

Non enim, cum dicimus esse exornationem, quae verbi causa constet ex similiter desinentibus verbis et sumimus hoc exemplum a Crasso: "quibus possumus et debemus" testimonium conlocamus, sed exemplum. Hoc interest igitur inter testimonium et exemplum: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit; testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur.

„Keď totiž povieme, že existuje ozdoba, ktorá pozostáva zo slov s podobným koncom, vezmeme si tento príklad od Crassa: ‚*quibus possumus et debemus*‘ nepodávam svedectvo, ale príklad. Rozdiel medzi svedectvom a príkladom teda je: príkladom ukazujeme, akého druhu je to, o čom hovoríme; svedectvom potvrdzujeme to, o čom hovoríme.“¹¹¹

¹⁰⁹ Celá pasáž znie: *Primum igitur, ab eis quod de modestia dicitur, uideamus, ne nimium pueriliter proferatur. Nam si tacere aut nil scribere modestia est, cur quicquam scribunt aut locuntur? Sin aliquid suum scribunt, cur, quo setius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi si quis Olympia cum uenerit cursum et steterit, ut mittatur, inpudentis dicat esse illos, qui currere coeperint, ipse intra carcerem stet et naret aliis, quomodo Ladas aut bouiscum sisonius cursitarint, sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborant, aiunt facere inmodeste, ipsi aliquem antiquum oratorem aut poetam laudant aut scripturam, sic uti in stadium rhetoricae prodire non audeant.* „Najprv teda o tom, či sa nezdá príliš detinské, čo hovoria o umiernenosti. Pretože ak umiernenosť spočíva v mlčaní a nepísaní, načo niečo píšú alebo hovoria? Ak však píšú niečo svoje, prečo im umiernenosť bráni, aby to napísali celé? Akoby niekto mal prísť bežať na Olympijských hrách a stojac na štarte povie, že sú drzí tí, ktorí začali bežať, a sám v priebehu stojí za ohradením a rozpráva druhým, ako behával Ladas alebo Boisco. Tak ako tí, čo zostúpili na dráhu pretekov v umení, tí, ktorí pri úsilí vykonávať to, čo je umeniu vlastné, hovoria o prehnanej aktivite, pritom sami chvália nejakého starodávneho rečníka, alebo básnika, alebo text tak, že sa neodvážia vyjsť na rétorický štadión.“ AdHer, IV.IV.

¹¹⁰ *Non ausim dicere, sed tamen uereor, ne, qua in re laudem modestiae uenentur, in ea ipsa re sint inpudentes. 'Quid enim tibi uis?' aliquis inquit. 'Artem tuam scribis; gignis nouas nobis praeceptiones; eas ipse confirmare non potes; ab aliis exempla sumis. Vide ne facias inpudenter, qui tuo nomine uelis ex aliorum laboribus libare laudem'. Nam si eorum uolumina prederint antiqui oratores et poetae et suum quisque de libris suis tulerit, nihil istis, quod suum uelint, relinquatur.* „Nechcem hovoriť príliš odvážne, ale obávam sa, že vlastným honom za chválou umiernenosti prejavujú svoju drzosť. Nieкто povie: ‚O čo sa usiluješ? Píšeš svoje pojednanie; tvoříš nám nové učenie; sám ho však nemôžeš potvrdiť; tak si zoberieš príklady od iných. Daj si pozor, aby si nekonal drzo, keď chceš získať chválu svojmu menu prácou iných.‘ Ved’ ak by starodávni rečníci a básnici vzali ich knihy a povedali by z nich to svoje, neostalo by nič, čo by mohli zanechať ako vlastné.“ AdHer, IV.V.

¹¹¹ AdHer, IV.V.

Rozdiel svedectva a príkladu je tu dôležitý v tom, že pri užití príkladu nie je jasné, či tomu, na základe čoho bol vytvorený, rečník aj rozumie, svedectvom vie porozumenie dokázať. Autor *Rhetorica ad Herennium* však so svedectvom narába ešte aj v inom kontexte a opäť napáda grécke učenie. Privádza ho to k záveru, že je v rozpore samo so sebou, keďže neplní to, čo sľubuje:

Praeterea oportet testimonium cum re conuenire; aliter enim rem non potest confirmare. At id, quod illi faciunt, quom re non conuenit. Quid ita? Quia pollicentur artem scribere, exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, conprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contra que faciunt, quam polliceri uidentur. Nam cum scribere artem instituunt, uidentur dicere se excogitasse, quod alios doceant; cum scribunt, ostendunt nobis, alii quid excogitarint.

„Naviac, svedectvo by sa malo zhodovať s vecou, pretože inak sa nemôže potvrdiť vec. Ale to, čo vykonali, sa s vecou nezhoduje. Ako to? Pretože sľúbia, že napíšu o umení, a spomínajú príklady od poväčšine tých, ktorí umenie nepoznali. Kto môže dať oprávnenie spisom o umení, pokiaľ nenapíše niečo v súlade s umením? Zdá sa, že ich výkon je v rozpore s tým, čo sľubujú. Lebo keď kladú pravidlá umenia, zdá sa, že hovoria, akoby sami vymysleli, čo učia ostatných; ale keď píšu, ukazujú nám, čo vymysleli iní.“¹¹²

Hlavná výčitka ide stále smerom, že z toho, ako o umení píšu, sa nedá potvrdiť, či tomu aj poriadne rozumejú. A podobný pohľad na absenciu vlastných príkladov môžeme nájsť aj u Ciceróna, a to v *De inventione*, ktorá bola spísaná približne v období *Rhetorica ad Herennium*. Cicero reaguje na helenistického systematika rétoriky Hermagora z Temnu:

verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit, multo maximum ex arte dicere, quod eum minime potuisse omnes videmus.

„pravý rečník hovorí len minimálne o umení, to robil, tým najdôležitejším je však hovoriť z umenia, čo, ako všetci vidíme, on veľmi nevedel.“¹¹³

Význam, ktorý malo vytváranie vlastných príkladov, sa ukazuje pri výučbe nových rečníkov. Autor *Rhetorica ad Herennium* to berie tak, že učiteľ, ktorý dokáže vytvoriť príklad v súlade so zásadami umenia, vie tieto zručnosti v príklade aj zvýrazniť, a tým umožniť, aby boli viditeľné pre žiaka, aby im porozumel. Takže hlbšie porozumenie u

¹¹² AdHer, IV.VI.

¹¹³ DeInv, I.VIII.

učiteľa umožňuje lepšie porozumenie na strane žiaka:

Praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab aliis, exempla tam esse artem adcommodata, propterea quod in dicendo leuiter unus quisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat; in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, uti in artis formam conuenire possint: et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti.

„Navyše práve tie príklady, ktoré sú vzaté od iných, nemožno umeniu tak prispôbiť, pretože pri hovorení sa obyčajne len zľahka dotýkajú jednotlivých bodov, umenie tak nie je zjavné; pri výučbe treba dávať príklady názorne spísané, aby mohli byť v súlade s umeleckou formou: avšak pri rečení nemôže umenie vynikať a byť všetkým zrejmé, rečnícke zručnosti sa skryjú. Preto je napokon pri poznávaní umenia lepšie používať svoje príklady.“¹¹⁴

Prejav sa pri výučbe prispôbuje porozumeniu tak, že robí zjavným použité rečnícke náčinie. Na súde či zhromaždení sa náčinie skrýva, pri výučbe odkrýva. A s tým, že hlbšie porozumenie na strane učiteľa pomáha k hlbšiemu porozumeniu na strane žiaka, by súhlasil aj Quintilián. Môže to znieť ako banálne tvrdenie. Quintilián však vidí tendenciu vyberať v začiatkoch výučby priemerných učiteľov, a to aj preto, že sú pochopiteľnejší:

tamquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas praeceptoris cum ad intellectum atque imitationem facilius, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba.

„jako kdyby průměrný vyučující byl vhodnější k uvedení do věd, protože jednak je mu snáze rozumět a snáze ho lze napodobit, jednak je méně povýšený nad potíže spojené s elementárním vyučováním.“¹¹⁵

S týmto názorom však nesúhlasil. Chcel, aby aj v začiatkoch učili tí najlepší, a to práve preto, že najlepšie rozumejú rečníckemu náčiniu:

posse autem maxime, si velit, optimum quemque contendo: primum, quod eum, qui eloquentia ceteris praestet, illa quoque, per quae ad eloquentiam pervenitur, diligentissime percepisse credibile est,

„tvrdím, že práve tí najlepší jsou nejschopnější, pokud chtějí, protože se především dá

¹¹⁴ AdHer, IV.X.

¹¹⁵ InstOrat, II.III.I.

předpokládat, že se ten, kdo nad ostatní vyniká výmluvností, nejsvědomitěji seznámil s prostředky, pomocí nichž se k výmluvnosti dojde,¹¹⁶

Argument, že niekto horší môže byť pochopiteľnejší, neprijíma. Platí podľa neho skôr opak,¹¹⁷ čo dáva do súvislosti s tendenciou, ktorá vadila aj autorovi *Rhetorica ad Herennium*,¹¹⁸ že tí horší vysvetľujú látku zbytočne zložito, aby sa zdalo, že ich znalosti sú väčšie než sú. Quintilián o nich tvrdí: *et, quo quis ingenio minus valet, hoc se magis attollere et dilatate conatur*, „a čím menší má kdo nadání, tím víc se pokouší pozvednout do výše a roztáhnout do šíře,¹¹⁹ Zároveň pripúšťa, že porozumenie na strane učiteľa je potrebné doplniť zohľadnením porozumenia na strane žiaka.¹²⁰ Výučba, a to nám ukázal najmä autor *Rhetorica ad Herennium*, je jedným z príkladov, ako rečník používa rečnícke náčinie vzhľadom na dielo svojho umenia.

Pri súdnom a politickom prejave prevládal názor, že dielom rečníka je presvedčenie poslucháča.¹²¹ S tým súviselo dlhoveké trenie medzi filozofickou dialektikou a rečníckym umením,¹²² ktoré sa zvykne uchopiť aj ako dva prístupy k pravde, na jednej strane pravda absolútna, prísne držanie sa veci, ktorá má pevnú súcnosť, na druhej strane pravdepodobnosť v súlade s predbežnou mienkou poslucháča.¹²³ Rečník však rozumel tejto otázke v prvom rade prakticky. Filozofickú dialektiku často považoval za neúčinnú, jej prísne držanie sa veci za nevhodné k súdnym či politickým prejavom. Platón to zachytáva debatou Sokrata s Kalliklom v dialógu *Gorgias*. Kallikles tu poukazuje na neúčinnosť Sokratovho spôsobu rečenia:

¹¹⁶ InstOrat, II.III.V.

¹¹⁷ *Quid si plerumque accidit, ut faciliora sint ad intellegendum et lucidiora multo, quae a doctissimo quoque dicuntur?* „A nestáva sa väčšinou, že veci jsou tím pochopiteľnejší a jasnejší, čím učenější je ten, kdo o nich vykládá?“ InstOrat, II.III.VIII.

¹¹⁸ AdHer, I.I.

¹¹⁹ InstOrat, II.III.VIII.

¹²⁰ *Quid ergo? non est quaedam eloquentia maior, quam ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego vero confiteor: sed hunc disertum praeceptorem prudentem quoque et non ignarum docendi esse oportebit summittentem se ad mensuram discantis, ut velocissimus quoque, si forte iter cum parvulo faciat, det manum et gradum suum minuat, nec procedat ultra quam comes possit.* „A co tedy? Není nějaká výmluvnost větší, než aby ji mohla pochopit chlapecká slabá inteligence? Připouštím; avšak bude zapotřebí, aby tento výmluvný učitel byl také zkušený a dobře znalý vyučování a dovedl se snížit na úroveň žáka, tak jako kdyby někdo hodně rychlý náhodou konal cestu společně s dítětem, podal by mu ruku, zkrátil by krok a nešel by kupředu rychleji, než by mohl jít jeho průvodce.“ InstOrat, II.III.VII

¹²¹ InstOrat, II.XV.I-X.

¹²² ŽANTOVSKÁ, Irena, *Rétorika a komunikace*, s. 93.

¹²³ MARASSI, Massimo, *The Hermeneutics of Rhetoric in Heidegger, Philosophy & rhetoric*, 1986, roč. 19, č. 2, s. 92.

„a ani při poradách o právu bys nepřidal správně své slovo, ani bys nevystihl, co je podobno pravdě a přesvědčivé, ani bys ve prospěch jiného nedal smělou radu.“¹²⁴

S touto výhradou by súhlasil aj autor *Rhetorica ad Herennium*, takto odmieta dialektické znalosti pri práci s nejednoznačným textom:

Sunt, qui arbitrentur ad hanc causam tractandam uehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quae ab dialecticis proferatur. Nos uero arbitramur non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quae ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari.

„Sú takí, ktorí sa domnievajú, že pri zaobchádzaní s týmito prípadmi sú užitočné znalosti dvojznačností tak, ako ich učia dialektici. Avšak domnievam sa, že vôbec nepomáhajú, ale sú skôr najväčšou prekážkou. Hľadajú totiž všetky dvojznačnosti, a to aj keď ani v jednom prípade nemôžu vyložiť zmysel.“¹²⁵

Filozofickou dialektikou doslova pohrdal, čo spája s jej nevhodnosťou pri dialógu, práci s textom, či rečníckom prejave:

Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores et scripti cum odiosi tum obscuri interpretes sunt; et dum caute et expedite loqui uolunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum uoles, refellemus. In praesentiarum hoc intercedere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemneremus.

„A tak, pri reči iného sú nepríjemní rušiči, a pri texte tak neznesiteľní ako temní vykladači; a keď chcú hovoriť opatrne a svižne, ukážu sa ako neschopní vyjadrenia. A tak zo strachu, aby nevyslovili dvojznačnosti, nemôžu vysloviť ani vlastné mená. Skutočne vyvrátim tieto detské názory najpriamejšími dôkazmi, keď budete chcieť. Teraz nešlo o zachádzanie do niečoho cudzieho, ale o vyjadrenie, ako týmto detským tárajúcim učením pohrdam.“¹²⁶

Nevhodnosť filozofickej dialektiky pri rečení si v určitej miere všima aj Cicero¹²⁷

¹²⁴ PLATÓN, *Gorgias*, 1992, 486a, prel. F. Novotný.

¹²⁵ AdHer, II.XVI.

¹²⁶ AdHer, II.XVI.

¹²⁷ *et palaestrae magis et olei quam huius civilis turbae ac fori*. „a hodí se spíše do škol a zápasních cvičení, než do našich politických hromad a soudních přelíčení.“ DeOrat, I.LXXXI.

s Quintiliánom.¹²⁸ Majú však snahu hrany medzi filozofiou a rétorikou obrusovať. Cicero filozofické učenie do svojho umenia zahŕňa,¹²⁹ čo bolo v súlade s tým, ako o rétorike premýšľal aj Aristoteles, podľa ktorého schopnosť nachádzať to, čo je vo veci presvedčivé, je vlastná tomu, kto vie pravdu sám nájsť.¹³⁰

Cicero sa do sporu medzi rétorikou a filozofiou, tak ako ho zachytáva Platón v dialógu *Gorgias*, zapájať veľmi nechcel,¹³¹ a Quintilián v určitom smere ani nemusel. Vidíme uňho posun v tom, ako svojmu umeniu prakticky rozumie. Na rozdiel od Ciceróna¹³² nepokladá užitočnosť v bežnom rečníckom zmysle za jediný ani hlavný cieľ svojho umenia. Rečník podľa neho nemá prehovoriť, ale hovoriť dobre. Ako príklad uvádza obranu Sokrata pred súdom:

Itaque quamvis Lysias, qui tum in dicendo praestantissimus habebatur, defensionem illi scriptam obtulisset, uti ea noluit, cum bonam quidem, sed parum sibi convenientem iudicavisset. Quo vel solo patet non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum, cum interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni, sed, quod est maius, homini fuit.

„A tak treba že mu Lysias, považovaný v té dobe za najväčšieho rečníka, priniesl napsanou obhajovací reč, nechtel ji použiť, pretože ji sice považoval za dobrou, ale pro sebe nevhodnou. Tento jediný příklad stačí dokázat, že cílem řečníka nemá být přemluvit, ale dobře mluvit, protože přemluvit je někdy mravně špatné. Sókratovo počínání nebylo užitečné pro jeho osvobození, avšak bylo užitečné pro něho jako člověka, což je víc.“¹³³

Quintilián tak nielenže rozširuje miesto pôsobnosti rečníka, ale aj to, o čo mu v reči

¹²⁸ *Quamquam ea non tam est minute atque concise in actionibus utendum quam in disputationibus, quia non docere modo, sed movere etiam ac delectare audientis debet orator*, „Samozrejme její užití při soudním jednání nemůže být podrobné a účelné jako při disputacích, protože řečník nemá jen poučit, ale i dojmout a pobavit posluchače,“ *InstOrat*, XII.II.XI

¹²⁹ *In oratore autem acumen dialecticorum, sententiae philosophorum, verba prope <iam> poetarum, memoria iuris consultorum, vox tragoedorum, gestus paene summorum actorum est requirendus*. „Na řečníku však se požadovati musí bystrost v učených hádkách (dialektika), moudrost filozofická, mluva skoro básnická, paměť právnická, hlas tragických herců a posunky málem divadelních umělců nejlepších.“ *DeOrat*, I.CXXVIII.

¹³⁰ ARISTOTELÉS, *Rétorika*, 1355^{a-b}.

¹³¹ *Quibus cum ego non pugno utrum sit melius aut verius*; „Já se s nimi nechci přiti o to, co jest lepší a pravější,“ *DeOrat*, I.CCXXXIII.

¹³² *primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum accommodate* „přední úlohou řečníkovou že jest mluvit tak, aby přesvědčil“ *DeOrat*, I.CXXXVIII.

¹³³ *InstOrat*, XI.I.XI.

môže ísť. Fenomenologicky vzato by sme to však nenazvali dielom ako práve prebiehajúcim významovým celkom, ktorý ide pri využívaní náčinia do popredia.¹³⁴ To, že rečník má hovoriť dobre, skôr rozširuje možnosti, aké konkrétne dielo do rečníckeho umenia mohlo spadať.

Súvislosť výberu náčinia vzhľadom na dielo u Quintiliána spadá pod tému primeranosti reči. Tento pojem môžeme nájsť aj u Ciceróna, ktorý ju označuje za štvrtú prednosť štýlu. Pre Quintiliána je zvrchovane dôležitá.¹³⁵ Primeranosť sa týkala toho, čomu sa v Grécku podrobne venoval Isokrates, teda špecifickosti rečových situácií.¹³⁶ Primeranosť reči pre Quintiliána znamenala jej prispôsobenie veciam a osobám,¹³⁷ pristavme sa pri osobách. Totiž cieľ, ktorý rečníci mali, a vynachádzanie náčinia k jeho dosiahnutiu, ich priviedlo k záujmu o osobu poslucháča. Hľadajú v ňom niečo, čo sa dá využiť.¹³⁸

3 Porozumenie poslucháča

Pri porozumení na strane poslucháča Cicero poukazuje na rozdiel medzi rétorikou a inými umeniami. Rečník podľa neho má, na rozdiel od iných odborníkov, dbať na to, aby jeho reč bola pochopená a schválená bežným nevzdelaným človekom:

Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita communi quodam in usu atque in hominum ore et sermone versatur, ut in ceteris id maxime excellat, quod

¹³⁴ HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, s. 92.

¹³⁵ InstOrat, XI.I.II.

¹³⁶ KRAUS, Jiří, *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*, s. 35-36.

¹³⁷ InstOrat, XI.I.II.

¹³⁸ *Atque illud optandum est oratori, ut aliquam per motionem animorum sua sponte ipsi adferant ad causam iudices ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare quam commovere languentem. Sin id aut non erit aut erit obscurius, sicuti medico diligenti, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius cui mederi volet, sed etiam consuetudo valentis et natura corporis cognoscenda est, sic equidem cum adgredior in ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione cura que versor, ut odoror quam sagacissime possim quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid velint, quo deduci oratione facillime posse videantur.* „I musí si rečník toho velmi přát, aby soudcové sami od sebe k přelíčení přinesli nějakou duševní náladu, přiměřenou tomu, čeho bude zdar řečníkův vymáhati. Nebot' snáze prý jest běžícího pobádati, než liknavým z místa hnouti. Jest-liže ten případ nenastane, aneb není-li nálada soudců zjevná, tu já jako pečlivý lékař, jenž prve než počne nemocného léčiti, nejen nemoc jeho, nýbrž i způsob života za zdravého stavu a přirozenou povahu tělesnou musí prozkoumati, když už se chystám v při pochybné a těžké smýšlení soudců zpracovávati, všemožně na to přemýšlení i pili vynakládám, abych co nejbystřeji vycítil, jaké jest smýšlení jejich, jaký názor, co očekávají a si přejí, kam asi tak řečí nejspíše mohou přivedeni býti.“ DeOrat, II.CLXXXVI.

longissime sit ab imperitorum intellegentia sensuque disiunctum, in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere.

„To se musí ještě tím divnějším zdáti, ježto se poznatky ostatních umění a věd čerpají z pramenů poměrně odlehlých a dalekých, kdežto řečnictví – na snadě jsou všem – vesměs na obecné jakési zkušenosti a lidské zvyklosti a mluvě se zakládá tak, že v ostatních uměních a vědách to nejvíce vyniká, co se nejvíce různí od chápavosti a vnímavosti laiků, v řečnictví však to právě chybou a to největší jest: různiti se od obecného způsobu vyjadřování a obvyklého nazírání.“¹³⁹

Zohľadňovanie predbežnej mienky do veľkej miery súviselo s mravmi. Rečníci rozdeľovali ľudí podľa toho, či hlavným motívom ich jednaní je užitočnosť alebo česť,¹⁴⁰ a tomu sa prispôbovali.¹⁴¹ Quintilián pritom uvádza príklad, ako pracovať s citmi. Pri nečestnom odporúča vyvolať obavy z možného následku rozhodnutia:

et animus deliberantis non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, permovendus, sed laude, vulgi opinione, et si parum proficiet haec vanitas, secutura ex his utilitate, aliquanto vero magis obiciendo aliquos, si diversa fecerint, metus.

„A mysl člověka, který se rozhoduje, musí být ovlivněna ne samotnou podstatou čestného, na kterou nehledí, ale chválou, obecným míněním, a jestliže toto prázdné zdání chvály bude mít malý úspěch, pak užitek z toho pramenícím a o trochu víc obavami z toho, co by se mohlo stát, kdyby jednal jinak.“¹⁴²

Prichádza tu s myšlienkou, či myseľ väčšiny nie je ľahšie ovplyvniteľná strachom zo zla ako nádejou na dobro, čo dáva do súvislosti s pochopením:

Nam praeter id, quod his levissimi cuiusque animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorum timor quam spes bonorum, sicut facilior eisdem turpium quam honestorum intellectus est.

„Vždyť kromě toho, že takové obavy děsí nejsnáze ty nejslabší povahy, nevím, zda také od

¹³⁹ Oproti prekladu J. Voborníka zmenené „uměň“ na „umění“ a „uměňách“ na „uměních“ DeOrat, I.XII.

¹⁴⁰ DePart, XC & InstOrat, III.VIII.XXXVIII.

¹⁴¹ *Itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisque virtus, illi autem alteri quaestus emolumentum fructusque proponitur.* „A preto sa tomuto druhu predkladá chvála, česť, sláva, viera, spravodlivosť a všetka cnosť a tomu druhému výhoda zisku a ovocia.“ DePart, XC.

¹⁴² InstOrat, III.VIII.XXXIX.

přirozenosti u většiny není silnější strach ze zla než naděje na dobro, tak jako je pro ně snazší pochopit věci nečestné než čestné.“¹⁴³

Otvára to otázky, ako súvisí určité naladenie s určitým porozumením a ako s tým pracuje rečník. Tie budú viesť môj ďalší postup.

3.1 Porozumenie a naladenie

Najprv priblížim, ako poňal strach zo zla Heidegger. Predovšetkým treba vidieť, že fenomény naladenia a rozumenia sú uňho základné spôsoby bytia človeka, že človek je už vždy nejak naladený a vždy tomu nejak rozumie.¹⁴⁴ A Heidegger tvrdí, že strach z niečoho spočíva v tom, že sa v blízkosti približuje niečo dostatočné k tomu, aby uškodilo, a to, čo vytvára strach, je, že uškodiť môže, a nemusí: „Pri tomto približovaní se stupňuje ono ‚může – a třeba také nemusí‘. Je to strašné, říkáme.“¹⁴⁵ A praktickým výkladom si človek výslovne ujasní, čo je zlo. Nie je to tak, že by sa začal strachovať až potom, čo zlo identifikuje. On to vidí ako zlé pretože je v rozpoložení strachu, vidí strašné, teda dostatočné k tomu, aby mu uškodilo, ako zlé.¹⁴⁶

Vráťme sa k príkladu od Quintiliána. Odporúča ovplyvniť myseľ obavami, čo by sa mohlo stať: *aliquanto vero magis obiciendo aliquos, si diversa fecerint, metus.* „a o trochu víc obavami z toho, co by se mohlo stát, kdyby jednal jinak.“¹⁴⁷ A vidí vhodnosť vyvolania strachu, pretože je s ním spojené, že ten, komu radí, vidí strašný následok rozhodnutia ako zlý.¹⁴⁸ Ten vzťah tam vidíme a do súvislosti s pochopením to napokon dáva samotný Quintilián, keď tvrdí: *sicut facilius eisdem turpium quam honestorum intellectus est.* „tak jako je pro ně snazší pochopit věci nečestné než čestné“¹⁴⁹ Určité naladenie je tu spojené s určitým pochopením. A toto pochopenie je výhodné pre rečníka, preto náladu vzbudzuje.

Iný príklad súvislostí porozumenia a naladenia môžeme nájsť u Ciceróna, totiž strach u samotného rečníka, ktorý súvisí s tým, ako svojmu umeniu rozumie. Cicero si všima, že

¹⁴³ InstOrat, III.VIII.XL.

¹⁴⁴ HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, s. 174.

¹⁴⁵ Tamtiež s. 172.

¹⁴⁶ „Není tomu tak, že bychom napřed konstatovali nějaké budoucí zlo (*malum futurum*) a pak se jej obávali. A stejně tak strachování nekonstatuje napřed, co se blíží, nýbrž odkrývá to především v jeho strašnosti. A ve strachování může si pak strach to strašné výslovně ‚ujasnit‘.“ Tamtiež s. 172.

¹⁴⁷ InstOrat, III.VIII.XXXIX.

¹⁴⁸ InstOrat, III.VIII.XL.

¹⁴⁹ InstOrat, III.VIII.XL.

lepší řečníci mají větší strach:

Cuius quidem rei cum causam quaererem, quidnam esset cur, ut in quoque oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas: unam quod intellegerent ii quos usus ac natura docuisset non numquam summis oratoribus non satis ex sententia eventum dicendi procedere; ita non iniuria, quotienscumque dicerent, id quod aliquando posset accidere ne illo ipso accideret tempore timere.

„Když jsem pátral po příčině toho zjevu, čím to je, že se každý řečník tím více strachuje, čím je lepší, shledával jsem tyto dvě příčiny: předně, že vědí ti, jež zkušenost a vlastní povaha poučila, která se ani nejlepším řečníkům postup řeči zhusta dle přání úplně nedaří; tudíž kdykoli řečníci mají, z dobré příčiny se obávají, aby se to, co se tu a ondy přihoditi může, nepřihodilo tehdy.“¹⁵⁰

Strach u lepších řečníkův pramení z toho, že vidia možnosti, ktoré súvisia s ich prácou, že majú porozumenie pre situácie, ktoré môžu pri rečnení nastať. A tak vidia, čo všetko im môže, avšak nemusí uškodiť. V tomto rámci to zapadá do fenomenálnej štruktúry strachu, ktorú opisuje Heidegger.

Je očividné, že řečníci náladám veľmi dobre rozumeli, ako by povedal Heidegger: „Řečník musí mít porozumění pro možnosti nálady, aby ji mohl správným způsobem vzbuzovat a řídit.“¹⁵¹ Pričom si všímal prácu s citmi v Aristotelovej *Rétorike*, ktorá obsahuje bohaté poznatky o tom, z čoho city vznikajú a ako menia poslucháčov pohľad na vec.¹⁵²

Rímski řečníci pri vyvolávaní citov napred zohľadňovali, aké city sa dajú u poslucháča predpokladať,¹⁵³ či je tam nálada vhodná k využitiu, alebo je potrebné ju vyvolať. Takto o tom píše Cicero:

Si se dant et, ut ante dixi, sua sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent, accipio quod datur et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer quietus que iudex, plus est operis; sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuvante natura.

„Jestliže se poddávají, a jak jsem prve pravil, sami od sebe se tam, kde je míti chci, kloní a nachylují, přijímám, co se dává, a napínám své plachty tím směrem, odkud příznivý vítr

¹⁵⁰ DeOrat, I.CXXIII.

¹⁵¹ HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, s. 170.

¹⁵² ARISTOTELÉS, *Rétorika*, 1370^a, 1377^b-1390^a

¹⁵³ InstOrat, IV.I.LII.

vane. Jsou-li však soudcové úplně nezaujati a klidni, dá to více práce; neboť tu musí všechno řeči mou beze všeho přispění přírody býti v pohyb uvedeno.“¹⁵⁴

Quintilián při vyvolávání odporůča pohľad na seba, aby rečník porozumel, čo by pôsobilo na neho: *ea dicat, quibus, si iudex esset, ipse maxime moveretur*. „ať řekne to, co by nejvíc zapůsobilo na něho samého, kdyby byl soudcem.“¹⁵⁵ A nielen pohľad, pri vyvolávaní je podľa Ciceróna a Quintiliána najúčinnjšie, keď sú sami citovo zasiahnutí.¹⁵⁶ To môžu preniesť na poslucháčov v duchu *nec incendit nisi ignis* „zapálit môže jen oheň.“¹⁵⁷ Rečník sa teda nesnaží porozumieť citom len aby využil niečo v poslucháčoch či protivníkoch. Porozumenie možnostiam nálad mu pomáha využívať jeho vlastnú povahu. A k tomu, aby sa rečník sám nejak naladil, podľa Quintiliána pomáha sprítomňovanie neprítomných vecí.¹⁵⁸ Keď si nejakú vec predstaví akoby ju videl a cítil, nechá ju na seba pôsobiť. Toto by mal rečník pochopiť: *has quisquis bene conceperit, is erit in adfectibus potentissimus*. „Kdo toto dobře pochopí, ten bude nejzdatnější ve vyvolávání citů.“¹⁵⁹ Quintilián to opisuje ako využívanie vlastnej slabosti: *hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus?* „tuto slabost své duše že bychom nevyužili k svému užitku?“¹⁶⁰

Vyvolanie citu, ako sme ukázali, je spojené s určitým porozumením. Rečník však vyvoláva city prevažne s cieľom určitému porozumeniu zamedziť, zamedziť určitému výkladu na strane poslucháča, ku ktorému by mohlo dôjsť len dokazovaním:

Namque argumenta plerumque nascuntur ex causa, et pro meliore parte plura sunt semper, ut, qui per haec vicit, tantum non defuisse sibi advocatum sciat: ubi vero animis iudicium vis adferenda est et ab ipsa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est.

„Argumenty obvykle vyrůstají ze sporu a lepší strana jich má vždy víc, takže kdo s jejich pomocí zvítězil, ví jen to, že mu nechyběl advokát. Kde však je nutné působit na mysl soudců násilím a odvést jejich myšlení od pozorování pravdy, tam nastupuje vlastní činnost

¹⁵⁴ DeOrat, II.CLXXXVII.

¹⁵⁵ InstOrat, VI.I.XI.

¹⁵⁶ DeOrat, II.CXC & InstOrat, VI.II.XXVIII.

¹⁵⁷ InstOrat, VI.II.XXVIII.

¹⁵⁸ InstOrat, VI.II.XXIX, XI.III.LXII.

¹⁵⁹ InstOrat, VI.II.XXX.

¹⁶⁰ InstOrat, VI.II.XXX.

řečníkova.¹⁶¹

Quintilián to prirovnáva k zamilovanosti, kde srdce predpisuje to, čo majú oči vidieť.¹⁶² Heidegger v tomto duchu tvrdí: „V tom či onom naladění ‚vidí‘ pobyt možnosti, z nichž vychází a skrze něž jest.“¹⁶³ Zmenou nálad sa mení hľadisko, ktoré človeka privádza na scénu výkladu, a tak ovplyvňuje aj výklad samotný. Príklad toho môžeme vidieť u Quintiliána:

Interim notasse contentus sum, non id solum agere adfectus, ut, quae sunt, ostendantur acerba ac luctuosa, sed etiam ut, quae toleranda haberi solent, gravia videantur, ut cum in maledicto plus iniuriae quam in manu in infamia plus poenae dicimus quam in morte.

„Zatím se spokojím tím, že jsem ukázal, jak city způsobují, nejen že se to, co je trpké a plné zármutku, objeví jako takové, ale že se to, co bývá považováno za snesitelné, zdá těžké, tak jako když říkáme, že pomluva způsobí víc zla než vztažení ruky a ztráta dobré pověsti že je větším trestem než smrt.“¹⁶⁴

A řečník by mal vedieť pracovať s citmi aj obrátene, vedieť nejakú náladu utlmiť, aby poslucháča vrátil k dokazovaniu:

Sed saepius id est accusatoris, avertere iudicem a miseratione, qua reus sit usus, atque ad fortiter iudicandum concitare.

„Avšak častěji je úkolem žalobce odvrátit soudce od slitování, které se obžalovaný bude snažit vyvolat, a podnítit ho k tomu, aby soudil přísně.“¹⁶⁵

Prácou řečníka je tak vhodné odvádzanie poslucháča od porozumenia dôkazom k výrazným náladám, ktoré sú tiež spojené s určitým porozumením, a naopak, od výrazných

¹⁶¹ InstOrat, VI.II.IV-V.

¹⁶² *et, sicut amantes de forma iudicare non possunt, quia sensum oculorum praecipit animus, ita omnem veritatis inquirendae rationem iudex omittit occupatus adfectibus: aestu fertur et velut rapido flumini obsequitur.* „a tak jako zamilovaní nemohou vynášet soud o kráse, protože jejich srdce předepisuje očím, co mají vidět, právě tak soudce zajatý city zcela zapomíná na svůj úkol, jímž je odhalit pravdu, nechá se unést zaujetím a je jím stržen jako prudkou řekou.“ InstOrat, VI.II.VI.

¹⁶³ HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, s. 180.

¹⁶⁴ InstOrat, VI.II.XXIII.

¹⁶⁵ InstOrat, VI.I.XX.

nálad k dôkazom.¹⁶⁶ V nasledujúcej časti ukážem, ako s porozumením pracuje pri dokazovaní.

3.2 Porozumenie dôkazom

S cieľom dostať sa bližšie k praxi rečníckeho umenia, budeme porozumenie poslucháča sledovať na príklade súdneho prípadu. Ukážeme si, že úlohou rečníka je tu zozmyslupniť alebo znezhmyselniť predmetný čin v praktickom ohľade, vzhľadom na možnosti a prostriedky k jeho vykonaniu. A to napríklad vyšetrovaním vhodnosti miesta činu, či je opustené alebo navštevované.¹⁶⁷ Vhodnosti času¹⁶⁸ a tomu, či bol na čin nielen dostatočný časový priestor, ale či sa dalo predpokladať, že bude.¹⁶⁹ Teda, či sa dalo predpokladať, že si obvinený vyložil časový priestor ako vhodný. Ďalej sa pracuje s tým, či bola na čin vhodná príležitosť:

Occasio quaeritur, idonea ne fuerit ad rem adoriendam an alia melior, quae aut praeterita sit aut non expectata.

„Príležitosť sa šetrí tak, či bola pre pokus o čin vhodná, alebo bola aj lepšia, ktorá bola buď pominutá, alebo bola nečakaná.“¹⁷⁰

Cicero sa časom, miestom či príležitosťou v tomto duchu zaoberá v *De inventione*.¹⁷¹ Uvádza tiež príklad, ako môže rozumne vyložený skutok stratiť zmysel z dôvodu, ktorý sa týka obvineného.¹⁷² Vzhľadom na neho sa môže zdať nevykonateľný, čím narážame na

¹⁶⁶ *num admoveri possit oratio ad sensus animorum atque motus vel inflammandos vel etiam extinguendos, quod unum in oratore dominatur*, „Múželi se užití řeči k rozněcování neb i utišování citů a vášní v duších, což jedině jest řečníkovým neobmezeným panstvím,“ DeOrat, I.LX.

¹⁶⁷ *Locus quaeritur, celebris an desertus, semper desertus an tum, cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo, sacer an profanus, publicus an priuatus fuerit; cuiusmodi loci adtingant, num, qui est passus, perspectus, exauditus esse possit*. „Miesto sa vyšetruje podľa toho, či je hojne navštevované alebo opustené, vždy opustené či vtedy, keď sa stal čin, posvätné alebo profánne, verejné či privátne; aké miesta susedia; či mohla byť obeť videná alebo počutá.“ AdHer, II.VII.

¹⁶⁸ *et cur eiusmodi temporibus*. „a prečo v takomto čase.“ AdHer, II.VII.

¹⁶⁹ *Spatium ita considerabitur: satis ne longum fuerit ad eam rem transigendam, scierit ne satis ad id perficiendum spatii futurum; nam parui refert satis spatii fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri et ratione prouideri non potuit*. „Časový priestor zvažujeme takto: bolo to dosť dlho na to, aby sa veci vykonali, a či obvinený vedel, že na vykonanie bude dosť času; veď málo záleží, že mal dostatok času na vykonanie, ak vopred nemohol vedieť a predpokladať, že to tak bude.“ AdHer, II.VII.

¹⁷⁰ AdHer, II.VII.

¹⁷¹ DeInv, I.XXXVIII-XL.

¹⁷² *„Si vos me istuc eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id quod dicitis non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere.”* „Vy hovoríte, že som to vykonal v tom

najsilnejší praktický dôkaz, o nemožnosti a nutnosti, ktorý Cicero opisuje pri rečiach poradných:

Sed quid fieri possit aut non possit quid que etiam sit necesse aut non sit, in utraque re maxime est quaerendum. Inciditur enim omnis iam deliberatio, si intellegitur non posse fieri aut si necessitas adfertur;

„Ale v obojím prípade jest se hlavně ptáti, co je možné nebo nemožné, a co jest nebo není nutné. Nebot' tu přestává všechno uvažování, nahlíží-li se, že je něco nemožné nebo nutné“¹⁷³

Najväčšiu pozornosť rečníci dávali praktickému výkladu vo vzťahu k obvinenému. Autor *Rhetorica ad Herennium* tomu venuje veľkú časť druhej knihy. Aby bolo možné činu porozumieť vzhľadom na jeho účel, možnosti páchatel'a a aby čin korešpondoval s tým, aká je predbežná mienka o obvinenom.¹⁷⁴ Pričom vyšetrovanie možností sa netýkalo len toho, či ich obvinený v skutočnosti mal, ale či si to sám tak vyložil. Teda, či mal z vlastného pohľadu nádej na úspech:

Spes perficiendi ecqua fuerit, spectabitur hoc modo: si, quae supra dicta sunt signa, concurrent, si praeterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatus uidebitur esse, ex altera parte inbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse; qua re scire poterit, utrum diffidendum an confidendum fuerit.

„Či je nádej na vykonanie sa pozrieme takto: či sa prekrývajú vyššie uvedené znaky, či sa na jednej strane objavuje sila, peniaze, úmysel, znalosť, pripravenosť, a na druhej strane sa ukáže slabosť, núdza, hlúposť, nedostatok uvážlivosti, nepripravenosť; takto sa môže vedieť, či si obžalovaný mohol neveriť či veriť.“¹⁷⁵

A porozumenie zo strany obvineného, teda nádej, podľa Quintiliána podnecuje vôľu čín vykonať.¹⁷⁶ Takže je to využiteľné pre obžalobu.

čase, avšak ja som bol vtedy za morom; z toho vyplýva, že som nielenže nevykonal to, čo hovoríš, ale ani som nemohol vykonať.“ DeInv, I.XLV.

¹⁷³ DeOrat, II.CCCXXXVI.

¹⁷⁴ *Probabile est, per quod probatur expeditesse peccare et ab simili turpitudine hominem numquam afuisse. Id diuiditur in causam et in uitam.* „Pravdepodobnosťou sa ukazuje účelnosť previnenia a, že páchatel' sa podobných ľudských hanebností nikdy v minulosti nezdržal. Delí sa na to, čo sa týka motívu a jeho života.“ AdHer, II.III.

¹⁷⁵ AdHer, II.VII.

¹⁷⁶ InstOrat, V.X.L.

Pohľad zo strany obvineného sa zohľadňuje aj pri získaní výhody alebo zabránení nevýhode vykonaním činu. Cicero tvrdí, že pri profite potencionálneho páchatel'a sa rečník nemá zaoberať len tým, akú výhodu čin reálne priniesol, ale aká sa zdala byť pre páchatel'a:

Et hoc eum magno opere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius quid in opinione eius quem arguet fuerit. Nihil enim refert non fuisse aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest ei visum esse qui arguatur.

„A je to potrebné veľmi dobre zvážiť, nielen aká by bola v skutočnosti, ale ešte viac, aká by bola podľa názoru toho, koho usvedčuje. Nezáleží totiž na tom, či nebola alebo nie je nejaká výhoda alebo nevýhoda, ak ju obvinený mohol vidieť.“¹⁷⁷

Autor *Rhetorica ad Herennium* tak opäť píše o nádeji, v tomto prípade nádeji na výhodu:

Causa est ea, quae induxit ad malefium commodorum spe aut incommodorum uitatione, cum quaeritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem; num aliquam cupiditatem aut amoris aut eiusmodi libidinis uoluerit explere, aut num quod incommodum uitarit: inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium.

„Pri motíve ide o to, či k trestného činu viedla nádej na výhody alebo vyhnutie sa nevýhodám, keď vyšetrujeme, či bolo zločinom usilované o výhodu ako česť, peniaze, či moc; alebo uspokojenie nejakej túžby, lásky, či žiadostivosti tohto druhu, alebo snaha vyhnúť sa znevýhodneniam: nepriateľstvám, zlej povesti, bolesti, trestu.“¹⁷⁸

Cieľom dokazovania obžaloby vo všetkých doterajších prípadoch je, aby určitému porozumeniu obvineného porozumel aj poslucháč. A podľa Ciceróna má žalobca dokázať, že iní podozriví výhodu vidieť nemohli, alebo v súlade s tým, čomu sme sa už venovali, že nemali možnosť a príležitosť to urobiť.¹⁷⁹ Teda znezmyselniť skutok vzhľadom na účel a možnosti danej osoby. A takto postupuje aj obhajoba pri tom, koho obhajuje. Podľa autor *Rhetorica ad Herennium* musí obhajca popierať, alebo aspoň umenšovať existenciu motívu a tvrdiť, že je nefér podozrievať každého, kto na čine profituje.¹⁸⁰ Zhrnúť to môžeme tak, že

¹⁷⁷ DeInv, II.XXI.

¹⁷⁸ AdHer, II.III.

¹⁷⁹ DeInv, II.XXIV.

¹⁸⁰ *Hic accusator in spe commodi cupiditatem ostendet aduersarii, in uitatione incommodi formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam uehementer extenuabit; deinde inicium esse dicet omnes, ad quos aliquid emolumentum ex aliqua re peruenerit, in suspicionem maleficii deuocari.* „Tu

obžaloba sa snaží, aby bolo činu porozumené s odkazom na účel, a zároveň so vzťahom na vhodnosť toho, čo vykonanie daného činu umožňuje, či miesto, čas, príležitosť, schopnosti obvineného či ďalšie okolnosti. A obhajoba, alebo aj obžaloba vo vzťahu k iným podozrivým, sa naopak snaží, ak môže, takúto reťaz odkazov pretrhnúť.

Popri zmysle skutku vzhľadom na miesto, čas, príležitosť a účel, rečník pracuje aj s predbežnou mienkou o živote predmetnej osoby.¹⁸¹ Ak v nej nájde niečo využiteľné, snaží sa to prepojiť s motívom činu. Poukazuje okrem iného na páchanie alebo aspoň podozrenia z páchania podobných činov z minulosti.¹⁸² Pripravuje si tak pôdu pre argument, že to, ako daná osoba konala, nebolo pre ňu nič nezvyčajné.¹⁸³ Ak v obraze o obvinenom nenachádza nič vhodné k použitiu, má sa zamerať na čin, ktorý je predmetom sporu: *Si uehementer castus et integer existimabitur aduersarius, dicet facta, non famam spectare oportere*; „Ak je protivník považovaný za čistého a bezúhonného, žalobca povie, že treba brať ohľad na skutky, nie povest’.“¹⁸⁴ A predbežnú mienku o obvinenom musí podľa rečníkov zohľadniť aj obhajca. Ak v nej nájde niečo vhodné, mal by to využiť, ak nie, mal by sa zamerať na veci, ktoré dokážu horšiu povest’ ospravedlniť, ako nevedomosť, hlúposť, mladícku nerozvážnosť či nátlak.¹⁸⁵

žalobca v nádeji výhody ukáže opozičné zaniehanie, pri vyhnutí sa nevýhode prehádza svoje obavy. Avšak obhajca, ak je to možné, poprie existenciu motívu, alebo ju prudko zmenší; potom povie, že je nefér, aby sa všetci, ktorí profitujú z nejakej veci, dostali do podozrenia z trestného činu.“ AdHer, II.IV.

¹⁸¹ *Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea quae solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causae factorum exstabunt; si fuisse facultates faciendi videbuntur; si tempus idoneum, si spati satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur fuisse ostendetur; si res et ad eorum qui agent naturam et ad vulgi morem et ad eorum qui audient opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit.* „Vlastný výklad bude pravdepodobný, ak v ňom bude viditeľné, čo je zvyčajne zrejmé v pravde; ak bude zachovaná dôstojnosť osôb; ak budú zjavné príčiny skutkov; ak sa ukáže, že na ich vykonanie boli možnosti; či vhodný čas; či dostatok miesta; ak sa ukáže, či miesto bolo vhodné na čin, ktorý je predmetom rozprávania; či je vec prispôsobená povahe tých, ktorí sa obhajujú, tomu, čo sa šíri medzi obyčajnými ľuďmi, a názorom tých, ktorí počúvajú. Bude sa to iste javiť pravdepodobne, ak sa tieto zásady dodržia.“ DeInv, I.XXIX.

¹⁸² *Primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret, num quando uenerit in similem suspicionem;* „Najprv žalobca zväží, či niekedy už podobný čin vykonal. Ak nič nenájde, zistí, či na neho niekedy dopadlo podobné podozrenie;“ AdHer, II.V.

¹⁸³ *si quo modo poterit denique aliquo aut quam plurimis uitiis contaminare personam; deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum.* „ak nejakým spôsobom môže, skrátka nech ho nejakým alebo čo najviac zlyhaniami pošpiní; potom povie, že sa nemožno čudovať, že ten, ktorý konal takto ničomne, mal vykonať niečo tak krivé.“ AdHer, II.V.

¹⁸⁴ AdHer, II.V.

¹⁸⁵ *Defensor primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adulescentiam, uim, persuasionem;* „Obhajca v prvom rade ukáže, ak môže, slušný život obvineného; ak nemôže, tak sa uchýli k poukázaniu na nevedomosť, hlúposť, mladosť, nátlak, presviedčanie;“ AdHer, II.V.

Obraz o predmetnej osobe, súvisí podľa rečníkov aj so vzhlľadom¹⁸⁶ a prejavmi nálad.¹⁸⁷ Quintilián tieto veci opisuje tak, že môžu znamenať výhodu či nevýhodu, ďalej to neproblematickúje. Autor *Rhetorica ad Herennium* sa snaží ukázať, ako sa jedna vec dá zároveň použiť v náš prospech i neprospech, a to vzhlľadom na to, ako je jej porozumené. Osobitne sa venuje argumentom v prípade chvály, kde dobrý telesný vzhlľad spája s úmyselným vykonávaním činností, ktoré k nemu vedú:

natura si sit dignitas atque forma, laudei fuisse eam, non quemadmodum ceteris detrimento atque dedecori; si uires atque uelocitas egregia, honestis haec exercitationibus et industriis dicemus comparata; si ualetudo perpetua, diligentia et temperantia cupiditatum;

„ak je prirodzene pôsobivý a zdatný, slúži mu to ku chvále, nie ako v prípade ostatných, na škodu a hanobenie; ak má mimoriadnu silu a pohyblivosť, povieme, že boli získané čestne cvičením a pracovitosťou; ak je ustavične v dobrom zdraví, je to starostlivosťou a umiernením žiadostivosti;“¹⁸⁸

Naopak, v prípade hany autor odporúča takýto vzhlľad pripisovať náhode. Pričom ho odporúča opísať aj ako niečo, čo umožnilo spáchanie činu. To, čo pri určitom porozumení znamenalo výhodu, pri inom opak:

in uituperatione, si erunt haec corporis commoda, de his usum dicemus, quae casu et natura tamquam quilibet gladiator habuerit;

„v prípade hany, ak má tieto telesné zvýhodnenia, povieme, že zneužil to, čo má náhodou a od prírody, ako hocijaký gladiátor;“¹⁸⁹

Ak rečník haní niekoho, kto daný vzhlľad nemá, má sa to spojiť s jeho neschopnosťou: *si non erunt, praeter formam omnia ipsius culpa et intemperantia afuisse dicemus*. „ak ich nemá, povieme, že všetko, čo sa týka fyzickej zdatnosti, mu chýba jeho vinou a nezdržanlivosťou.“¹⁹⁰ Tieto príklady ukazujú dôležitosť výkladu toho, čo človek

¹⁸⁶ *habitus corporis, ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis, robur petulantiae, his contraria in diversum*: „telesný vzhlľad, vždyť se často krásu bere jako dôkaz nevázanosti, síla jako dôkaz svévole a jejich protiklady jako dôkazy opaku;“ InstOrat, V.X.XXVI.

¹⁸⁷ *animi natura, etenim avaritia, iracundia, misericordia, crudelitas, severitas alia que his similia adferunt fidem frequenter aut detrahunt*, „povaha, pretože lakota, hněvivost, soucitnost, krutost, přísnost a jiné podobné vlastnosti často zvyšují nebo zmenšují věrohodnost;“ InstOrat, V.X.XXVII.

¹⁸⁸ AdHer, III.XIV.

¹⁸⁹ AdHer, III.XIV.

¹⁹⁰ AdHer, III.XIV.

vidí. Dôležitosť toho, do akých rozličných vzťahov môže zapadnúť jedna a tá istá vec, teda, ako to vidí. Vidíme rozdiel, keď Quintilián považuje konkrétny vzhl'ad za niečo vhodné k využitiu,¹⁹¹ a na druhej strane, keď sa rozumie tomu, že v prospech strany, ktorú rečník zastupuje, sa dá využiť vzhl'ad taký, aký je, ak vie, v akých vzťahoch má byť na strane poslucháča vyložený a ak je schopný to docieľiť.

Pozrime sa teraz na prejavy nálad, autor *Rhetorica ad Herennium* sa opäť snaží ukázať, že je dôležité, ako sa tento prejav vyloží v prospech či neprospech jednej zo strán. A ukazuje nám to na prejavoch pocitu viny a neviny. Najprv dáva rady žalobcovi:

Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cum ad eum uentum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid; quae signa conscientiae sint. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu uenturum, ut confidentissime resisteret et responderet; quae signa confidentiae, non innocentiae sint.

„Žalobca povie, ak môže, že keď sa k nemu priblížil protivník, začervenal sa, zbledol, zakolísal sa, protirečil si, zrútil sa, niečo sľuboval, čo sú znamenia previnenia. Ak obvinený neurobil nič z toho, žalobca povie, že obvinený si tak premyslel, čo sa udeje, že sa pripravil, aby vzdoroval a odpovedal čo naj dôveryhodnejšie; čo je znakom trúfalosti, nie neviny.“¹⁹²

V druhej časti príkladu vidíme, že argumentom obžaloby je poukázanie na určité porozumenie protistrany, porozumenie vhodnosti určitej nálady, ktorá je spojená s nevinou. To, že obvinený nejaví na pohľad známky viny, má podľa autora *Rhetorica ad Herennium* žalobca pripísať tomu, že protistrana porozumela, čo môže v tejto situácii zapôsobiť na sudcu. Tak bude konanie obvineného bez efektu, ktorý by inak malo. Navrch tu má strana, ktorá mala lepšie porozumenie pre danú situáciu a dokázala ho využiť tak, že poukázala na určité porozumenie protistrany, či už skutočné alebo vymyslené.

Autor *Rhetorica ad Herennium* dáva rady aj obhajcom, kde opäť platí, že aj prvotne nevýhodná nálada môže znamenať výhodu, ak padne do určitých vzťahov:

Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse

¹⁹¹ *habitus corporis, ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis, robur petulantiae, his contraria in diversum*: „tělesný vzhled, vždyť se často krásy bere jako důkaz nevázanosti, síla jako důkaz svévole a jejich protiklady jako důkazy opaku;“ InstOrat, V.X.XXVI.

¹⁹² AdHer, II.VIII.

dicet; si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum.

„Obhajca, ak je obvinený vystrašený, povie, že je to z veľkého nebezpečia, nie z vedomia zločinu; ak nie je vystrašený, že to s ním nepohlo pretože je nevinný.“¹⁹³

Medzi príkladmi dokazovania môžeme v *Rhetorica ad Herennium* nájsť aj vyšetrovanie viditeľného dôsledku nejakého činu. V tomto prípade sa smeruje od diela k tomu, vďaka čomu mohlo byť vykonané. Autor to demonštruje na zbohatnutí, kde sa pýta praktické otázky, ako k nemu mohlo dôjsť:

quaero igitur, unde iste tam pecuniosus factus sit. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona uenierunt. Hereditas aliqua uenit? non potest dici; sed etiam a necessariis omnibus exhereditatus est. Praemium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione uictus est.

„Vyšetrujeme teda, ako sa stal tak bohatým. Bol mu zanechaný otcov hojný majetok? Ale však otcove majetky boli predané. Prišlo ešte nejaké dedičstvo? To nemožno povedať; však je dokonca vydedený všetkými príbuznými. Bral nejakú odmenu zo súdneho sporu alebo procesu? Nielenže to tak nie je, ale má ešte sám obrovský záväzok z prehrateho procesu.“¹⁹⁴

Rečník sa snaží poukázať na to, že sa v živote dotyčného nenašlo nič vhodné k tomu, aby zbohatol. Pri praktickom výklade teda chýba odkaz na náčinie, na možnosti a príležitosti, na niečo, čo je dostatočné k nadobudnutiu bohatstva. Takto sa tomu zbohatnutiu neporozumelo. Rečník tým pádom môže prísť s pravdepodobným záverom, že šlo o niečo nezákonné:

Ergo, si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes uidetis, aut isti domi nascitur aurum, aut, unde non est licitum, pecunias cepit,

„Takže, ak týmto spôsobom nezbohatol, ako všetci vidíte, buď v dome objavil zlato, alebo poberal peniaze z niečoho nezákonného,“¹⁹⁵

Priblížili sme súvislosť dokazovania s porozumením ako praktickým výkladom predmetného činu, či vecí, ktoré s ním súvisia. Pri dokazovaní súladu či nesúladu s právom rečníci pracujú aj s rôznymi dokumentami, zákonmi, závetmi a podobne. Bližšie sa pozrieme

¹⁹³ AdHer, II.VIII.

¹⁹⁴ AdHer, IV.XXXIII.

¹⁹⁵ AdHer, IV.XXXIII.

aj na zaobchádzanie s nimi. Na to, ako by im mal rozumieť poslucháč a ako s nimi pracuje rečník.

3.3 Porozumenie textu

V tejto časti zachádzame do oblasti právnej hermeneutiky. Do pnutia medzi historickým účelom právneho textu vychádzajúcim z vôle autora a aktuálnym výkladom.¹⁹⁶ Rečníci sa snažia s týmto pnutím umne pracovať. Ukážeme si, že pre rečníka nejde o text v zmysle, že sa hľadá jeho pravý zmysel. Text berie ako náčinie, ktoré je vhodné využiť vtedy, keď je mu na strane poslucháča nejak porozumené.¹⁹⁷ Autor *Rhetorica ad Herennium* tému rozpracoval v jej základných otázkach. Najprv radí v situácii, keď sa protistrana snaží, aby poslucháč textu porozumel cez určitý úmysel autora. Takáto snaha protistrany prichádza vtedy, keď sa snaží obhájiť čin, ktorý je v rozpore so znením zákona alebo závetu.¹⁹⁸ Rečník, ktorý je naopak za prísne držanie sa textu, sa snaží mať navrch tak, že poukazuje na to, ako s textom protistrana pracuje, ako mu rozumie, aby poslucháč videl, že pre protistranu má to, s čím prišla, povahu náčinia, že to, akoby povedal autor *Rhetorica ad Herennium*, šikovne vymyslela:

deinde conlatione, quid scriptum sit, quid aduersarii se fecisse dicant, quid iudicem sequi conueniat: utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum; deinde ea sententia, quae ab aduersariis sit excogitata et scripto adtributa, contemnetur et infirmabitur.

„potom, pri prirovnaní textu k činu našich protivníkov, povieme: či má sudca sledovať to, čo je dôkladne spísané, či to, čo je šikovne vymyslené; a tak sa na úmysel protivníkmi vymyslený a textu prisúdený nedbá a oslabí sa.“¹⁹⁹

Rečník sa dostáva o krok pred protivníka tak, že poukáže na určité porozumenie protistrany, či už skutočné alebo len vymyslené, a to tak, aby mu porozumel aj poslucháč.

Mohlo by sa zdať, že rečník, ktorí háji znenie textu, s úmyslom autora nepracuje.

¹⁹⁶ HROCH, Jaroslav, Magdalena KONEČNÁ, a Lukáš HLOUCH, *Proměny hermeneutického myšlení*, s. 155-156.

¹⁹⁷ AdHer, II.XIII-XIV, DeInv, II.CXVI-CXLII & InstOrat, III.VI.XCIX-CIII, VII.VI.I.

¹⁹⁸ *Locus communis est contra eum, qui, cum fateatur se contra quod legibus sanctum aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quaerat defensionem.* „Tu je bežné byť proti tomu, kto, hoci sa priznáva, že porušil predpis zákona alebo pokyny závetu, predsa sa snaží svoj čin obhájiť.“ AdHer, II.XIII.

¹⁹⁹ AdHer, II.XIII.

Avšak on len odmieta domyslený výklad z dielne protistrany, ktorý textu pripisuje niečo, čo sa tam nepíše. Rečník tu obhajuje autora a jeho úmysel, že všetko, čo chcel napísať, aj napísal, a chce aby si to tak vyložil aj poslucháč:

Deinde a nobis sententia reperietur et causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod scripserit; et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breuiter, commode, perfecte, cum ratione certa.

„Potom vyložíme význam textu a dôvod, prečo mal autor na mysli to, čo napísal; a ukážeme, že tento text je jasný, stručný, primeraný, úplný, s určitým zámerom.“²⁰⁰

Ukážme si opačnú situáciu, keď je znenie textu v neprospech strany, ktorú obhajuje rečník. Vtedy má prísť s úmyslom autora on a byť proti tým, ktorí argumentujú textom bez ohľadu na autorov zámer.²⁰¹ Takže hra sa obrátila, ale v istom zmysle je stále rovnaká, text má pre obe strany sporu povahu náčinia a ide im o určitý výklad na strane poslucháča.

V prípade, že rečník domýšľa úmysel autora textu, chváli jeho stručnosť:

primum laudabimus scriptoris commoditatem atque breuitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit; illud quod sine scripto intellegi potuerit, non necessario scribendum putarit.

„najprv vychválime autorovu primeranosť i stručnosť, keďže napísal iba to, čo bolo potrebné; nepovažoval za potrebné napísať to, čo by bolo možné pochopiť aj bez toho.“²⁰²

Vidíme, že stručnosť ako niečo chvályhodné je spojená s pochopením, čo nie je v rečníckom umení nič nové. Stručnosť je považovaná za jednu zo základných predností prejavu.²⁰³ Rečník by podľa autora *Rhetorica ad Herennium* nemal hovoriť to, čo je pochopiteľné aj bez toho: *Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit;* „Stručne budeme môcť hovoriť, keď výklad začneme tam, kde je to potrebné.“²⁰⁴ Uvádza pritom príklad s odchodom a návratom, teda keď jedna vec vyplýva

²⁰⁰ AdHer, II.XIII.

²⁰¹ *Locus communis contra eum, qui scriptum recitet et scriptoris uoluntatem non interpretetur.* „Je tu bežné byť proti tomu, kto číta text a nevykladá autorov zámer.“ AdHer, II.XIV.

²⁰² AdHer, II.XIV.

²⁰³ *Tres res conuenit habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut ueri similis sit;* „Vlastný výklad by mal mať tri vlastnosti: stručnosť, jasnosť, pravdepodobnosť;“ AdHer, I.XIV.

²⁰⁴ AdHer, I.XIV.

z druhej: *si dicam me ex prouincia redisse, profectum quoque in prouinciam intellegatur.* „keď hovorím, že sa vraciam z provincie, chápe sa to, že som do provincie predtým šiel.“²⁰⁵

Vráťme sa k situácii, keď rečník prichádza s určitým úmyslom autora. Takáto chvála stručnosti dáva rečníkovi širšiu možnosť výkladu, ktorú by mal využiť. A to jednak poukázaním na to, že text je bez ďalšieho výkladu nevykonateľný: *Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri* „Potom, že napísaný text je buď nemožné vykonať.“²⁰⁶ Alebo etickým pohľadom, že jeho doslovné vykonanie je v rozpore s mravmi, ktoré sa u autora predpokladajú:

aut non lege non more non natura non aequo et bono posse fieri; quae omnia noluisse scriptorem quam rectissime fieri nemo dicet; at ea, quae a nobis facta sint, iustissime facta.

„alebo nie zákonne, mravne, bez porušenia prírodných zákonov, rovne a tak dobre, ako by sa mohlo, a že nikto by netvrdil, že autor nechcel čo najprísnejšie dodržanie všetkých týchto vecí; naše konanie je tak to najspravodlivejšie.“²⁰⁷

Z príkladov môžeme vidieť, že cieľom rečníka je dojem poslucháča, že ide o text, on zároveň vidí text len ako náčinie k tomu, o čo mu ide. Vidíme tu tendenciu, ktorá sa ohlásila aj pri dokazovaní prejavmi nálad, kde sa považovalo za nevhodné pre obvinenú stranu, aby sudca porozumel jej skutočnému či protistranou domyslenému porozumeniu, na základe ktorého nejavila známky viny. Porozumenie porozumeniu znamenalo, že čin nemal predpokladaný účinok. Otvára to otázku, ako rečník pracuje s porozumením poslucháča, ktoré sa týka rečníckeho náčinia, ktoré využíva.

3.4 Porozumenie porozumeniu rečníckemu umeniu

Keď sme sa zaoberali porozumením rečníka jeho náčiniu, mohli sme vidieť, že prejav má pôsobiť rôzne podľa toho, čo chce dosiahnuť, či ide o rečníka pred súdom a zhromaždením, alebo učiteľa pred žiakmi. Pri výučbe mal byť viditeľne prepracovaný, rečnícke zručnosti v ňom mali byť zjavné.²⁰⁸ To však neplatilo na fóre. Autor *Rhetorica ad Herennium* upozorňuje, že takáto reč sa musí zdať poslucháčom nepripravená

²⁰⁵ AdHer, I.XIV.

²⁰⁶ AdHer, II. XIV.

²⁰⁷ AdHer, II. XIV.

²⁰⁸ AdHer, IV.X.

a nepremyslená.²⁰⁹ Reč, ktorá sa zdá byť premyslená, podľa neho stráca vierohodnosť,²¹⁰ čo zdôrazňuje aj Cicero v *De inventione*.²¹¹ Quintilián so svojimi predchodcami čiastočne súhlasí,²¹² upozorňuje však na to, že doba sa zmenila, že existuje istý typ sudcov, ktorí vyžadujú dôkladne pripravenú reč.²¹³ Poväčšine však odporúča čerpať aj z toho, čo povedali protivníci a neukazovať zvláštnu starosť o formu s cieľom, aby sa nezdalo, že všetko, čo rečník hovorí, umne využíva voči poslucháčovi: *quia videtur ars omnis dicentis contra iudicem adhiberi*. „protože to vypadá, jako by veškeré umění řečníka bylo používáno proti soudci.“²¹⁴ Reč by sa teda nemala len zdať nepripravená, ale niekedy by takou mala aj byť.²¹⁵ A to aj s cieľom, aby poslucháč nevidel rečnícke náčinie ako rečnícke náčinie. Quintilián vystríha aj pred častým používaním figúr a tvrdí, že sudca im verí najviac vtedy, keď si myslí, že sme ich nechceli použiť: *In summa sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere*. „Zkrátka soudce věří figurám nejvíc tenkrát, když si myslí, že jsme je nechtěli

²⁰⁹ *Item curandum est, ne aut ab exordio aut narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim et dedita opera comparata oratio videbitur esse artificii significandi, ingenii venditandi, memoriae ostendendae causa.* „Taktiež treba dbať na to, aby rekapitulácia hlavných bodov nevrátila reč do úvodu alebo do vlastného výkladu. Reč sa totiž bude zdať vymyslená a namáhavo pripravená, aby sa ukázalo rečníkovo umenie, uplatnili sa jeho prirodzené kvality a preukázala jeho pamäť.“ AdHer, II.XLVII.

²¹⁰ *Enumerationem utemur cum dicemus numero quot de rebus dicturi sumus. Eam plus quam trium partium numero esse non oportet: nam et periculosum est ne quando plus minusve dicamus, et suspicionem adfert auditori meditationis et artificii, quae res fidem abrogat orationi.* „Rekapituláciu hlavných bodov použijeme keď povieme číslom, o koľkých bodoch budeme hovoriť. Hodí sa, aby počet nepresiahol tri: pretože hrozí, že niekedy zahrnieme do prejavu viac či menej bodov, ako sme vymenovali, a vzbudí to v poslucháčovi podozrenie z premýšľavosti a vyumelkovanosti, čo prejav zbaví vierohodnosti.“ AdHer, I.XVII.

²¹¹ *splendoris et festivitatis et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspicio quaedam apparationis atque artificiosae diligentiae nascitur, quae maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem.* „len minimum brilantnosti, slávnostnosti či elegancie, pretože z nich vždy vzniká podozrenie z dôkladnej prípravy a umelej starostlivosti, a to nadovšetko uberá reči dôveryhodnosť a rečníkovi vplyv.“ DeInv, I.XXV.

²¹² *Nam illa quae curam fatentur et ficta atque composita videri etiam volunt nec gratiam consecuntur et fidem amittunt, praeter id quod sensus obumbrant et velut laeto gramine sata strangulant.* „Vždyť to, co prozrazuje péči a dokonce chce vypadat jako vymyšlené a vyumelkované, nedochází přízně a ztrácí věrohodnost proto, že zatemňuje smysly a dusí, jako příliš bujný plevel osení.“ InstOrat, VIII.Úvod.XXIII.

²¹³ *Sed ipsum istud evitare summae artis; nam id sine dubio ab omnibus, et quidem optime, praeceptum est, verum aliquatenus temporum condicione mutatur, quia iam quibusdam in iudiciis maxime que capitalibus aut apud centumviros ipsi iudices exigunt sollicitas et accuratas actiones contemni que se, nisi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt, nec doceri tantum, sed etiam delectari volunt.* „Jenže vystříhat se toho, to je největší umění. To nepochybně doporučovali všichni, a je to to nejlepší doporučení, ovšem poněkud se mění vlivem doby, protože dnes v jistých procesech, zejména hrdelních nebo před centumviry, soudcové sami vyžadují úzkostlivě a důkladně připravené řeči, věří, že se jimi pohrdá, jestliže se při přednesu neukáže i pečlivost, a nechtějí si odnést jen poučení, ale i požitek.“ InstOrat, IV.I.LVII.

²¹⁴ InstOrat, IV.I.LIV-LV.

²¹⁵ *Maximus vero studiorum fructus est et velut primus quidam plus longi laboris ex tempore dicendi facultas.* „Největším plodem studia a plným úspěchem dlouhé práce je schopnost improvizovat.“ InstOrat, X.VII.I.

řící.²¹⁶ Dojem nepremysleného a nepripraveného prejavu súvisí aj so snahou, aby sa rečník sám nezdal príliš schopný a vedomý si svojich schopností. Mnoho starých rečníkov sa podľa Quintiliána snažilo svoje znalosti umenšovať. Skromnejší štýl uprednostňuje aj vzhľadom k tomu, aby sa predišlo strachu sudcu z rečníkových zručností, ktoré môžu ohroziť spravodlivý úsudok:

Est enim naturalis favor pro laborantibus, et iudex religiosus libentissime patronum audit, quem iustitiae suae minime timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio, multum ab hac nostrorum temporum iactatione diversa.

„Náklonnost k těm, kteří jsou v tísní, je totiž něco přirozeného a svědomitý soudce nejraději poslouchá obhájce, u něhož se nejméně musí obávat, že by ohrožoval jeho spravedlivost. Odtud pramenila snaha starých řečníků zastírat své řečnické schopnosti, tak odlišná od dnešní chlubitosti.“²¹⁷

K umeniu rímskych rečníkov tak patrilo aj skrývanie umenia, aby poslucháč neporozumel rečníkovmu porozumeniu. A naopak, poukazovanie na určité či už domyslené alebo skutočné porozumenie protistrany, čo sme mohli vidieť na príkladoch dokazovania a práci s textom. Rečníci poslucháča umne odvádzajú od porozumenia a privádzajú k porozumeniu rečníckemu umeniu, skrývajú svoje možnosti a odkrývajú tie protivníkov.

²¹⁶ InstOrat, IX.II.LXXII.

²¹⁷ InstOrat, IV.I.IX.

Záver

V diplomovej práci som sa zaoberal porozumením v rečníckom umení Marca Fábua Quintiliána, Marca Tullia Ciceróna, a autora *Rhetorica ad Herennium*, tým, ako rozumeli svojmu umeniu a ako zohľadňovali porozumenie na strane poslucháča. V prvej časti som ukázal tri spôsoby, ako pracovať s porozumením pri analýze textu, prísne držanie sa slova, slov príbuzných a sledovanie fenoménu. Za najschodnejšiu som považoval cestu fenomenologickú. Sledoval som porozumenie cez štruktúru praktického výkladu od Martina Heideggera. Umožnilo to hlbšiu analýzu porozumenia, ktoré rečníci spomínajú a zachytenie porozumenia aj tam, kde sa výslovne netematizuje.

Ukázalo sa, ako súvisel praktický výklad rétoriky s jej postojom k filozofii. Cicero a autor *Rhetorica ad Herennium* poňali rečníctvo ešte v súlade s gréckou tradíciou ako politické a súdne presvedčovanie. Quintilián rozšíril pole pôsobnosti aj prácu rečníka, ktorý už nemá niekoho prehovoriť, ale hovoriť dobre. Tým, že odmietol praktický výklad rétoriky ako užitočnej v bežnom rečníckom zmysle, otupil hrany odvekej konfrontácie medzi rétorikou a filozofiou. Z pohľadu rečníkov totiž šlo vo vzťahu k filozofii primárne o praktickú otázku, o neužitočnosť filozofie na súdoch a politických zhromaždeniach. Krajný pól predstavoval autor *Rhetorica ad Herennium*, ktorý pohrdal filozofickým spôsobom myslenia a rečenia, umiernený postoj predstavil Cicero, ktorý sa snažil filozofiu do rečníckeho umenia zahrnúť tak, aby neopustil tradičný praktický výklad rétoriky, ktorý opustil až Quintilián. Spôsob, ako rétoriku vykladal Quintilián, umožňoval uprednostniť prísne držanie sa veci pred pravdepodobnosťou v súlade s predbežnou mienkou poslucháča. A tak do jeho umenia plne spadala aj obrana Sokrata pred súdom. Quintilián tomu nerozumel tak, že rétorika prijala dielo filozofie, ale že cieľ rečníka hovoriť dobre tu umožnil hovoriť v súlade s filozofiou.

Pri porozumení rečníka, ktoré sa týkalo rečníckeho náčinia, sa ukázal súhlasný dôraz autora *Rhetorica ad Herennium*, Cicera a Quintiliána na určitý praktický výklad, že rečník nemá vidieť len účinok toho, čo využíva, ale aj jeho príčinu, teda to, na základe čoho bolo nejaké rečnícke náčinie vytvorené. Mal tam vidieť prítomnosť minimálne týchto dvoch odkazových vzťahov. Autor *Rhetorica ad Herennium* sa pri tejto téme ako jediný z troch rečníkov otvorene pustil do konfrontácie s gréckym učením. Podozrieval Grékov z toho, že svojmu umeniu hlbšie nerozumeli, respektíve tvrdil, že z toho, ako o umení písali, sa nedalo

potvrdiť, či mu rozumeli, keďže nevytvárali vlastné príklady, ktorými by porozumenie tomu, čo je vhodné k ich vytvoreniu, mohli dosvedčiť.

Druhú analytickú časť práce som nazval porozumenie poslucháča, čo je fenomenologicky vzato nepresné, keďže vždy sa zároveň sledovalo aj porozumenie rečníka. Vzhľadom na fenomenologickú metódu sa tomu nebolo možné vyhnúť. A bola by škoda porozumenie rečníka v analýzach potláčať. Názov kapitoly mal vyjadriť, ktoré porozumenie sledujem primárne. Ako prvé som sledoval porozumenie v súvislosti s naladením. Ukázalo sa, že prácou rečníka bolo odvádzať poslucháča od porozumenia určitým dôkazom k výrazným náladám a od výrazných nálad k dokazovaniu. S pomocou fenomenologickej štruktúry strachu a štruktúry výkladu od Martina Heideggera som ukázal, akým spôsobom rečníci spájali aj vzбудenie výrazných nálad s určitým porozumením, že vyvolávali city, aby dosiahli u poslucháča určitý uhol pohľadu, aby poslucháč videl niečo iným spôsobom. Mojm cieľom bolo s pomocou fenomenológie jasnejšie vidieť to, čo rímski rečníci aj sami naznačovali, že vzbudzovanie nálad ako odvádzanie od porozumenia určitým dôkazom tu neznamenal odvádzanie od porozumenia ako takého, ale privádzanie k určitému porozumeniu.

Pri dokazovaní, práci s právnymi dokumentami či využívaní rečníckych figúr, sa ukázala snaha rečníka, aby poslucháč nevidel rečnicke náčinie ako rečnicke náčinie, aby nevidel, ako je využívané voči nemu. Rečník sa naopak snažil, aby poslucháč porozumel konaniu protistrany ako zručnému a premyslenému. Dospel som k záveru, že sa pri odvádzaní poslucháča od porozumenia rečníckemu umeniu a privádzaní k porozumeniu rečníckemu umeniu protistrany, teda pri skrývaní a odkrývaní rečníckych možností, umne pracuje s poslucháčovým strachom o udržanie si správneho úsudku. Snaha rečníkov skrývať pred poslucháčom svoje zručnosti totiž podľa Quintiliána súvisela s tým, aby sa sudca nemusel obávať, že je ohrozovaná spravodlivosť.

Zoznam použitej literatúry

ARISTOTELÉS, *O vyjadřování*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, prel. A. Kříž a K. Berka.

ARISTOTELÉS, *Rétorika*, Praha: Rezek, 2010, prel. A. Kříž.

CICERO, Marcus Tullius, *Brutus*, Leipzig: Teubner, 1970, ed. E. Malcovati.

CICERO, Marcus Tullius, *De inventione ; De optimo genere oratorum ; Topica*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1949, ed. G. P. Goold, prel. H. M. Hubbell.

CICERO, Marcus Tullius, *De oratore*, Stuttgart ; Leipzig: Teubner, 1995, ed. K. F. Kumaniecki.

CICERO, Marcus Tullius, *De oratore. De fato ; Paradoxa stoicorum ; De partitione oratoria*, Cambridge: Harvard University Press, 1942, ed. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E. H. Warmington, prel. H. Rackham.

CICERO, Marcus Tullius, *M. Tullia Cicerona Troje knihy o řečníku*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1915, prel. J. Voborník.

CICERO, Marcus Tullius, *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Fasc. 5, Orator*, Leipzig: Teubner, 1932, ed. P. Reis.

CICERO, Marcus Tullius, *O řečníku*, Praha: Bohuslav Hendrich, 1940, prel. V. Prach.

CICERO, Marcus Tullius, *Rečník ; Reči proti Catilinovi, Filipiky a iné*, Bratislava: Tatran, 1982, prel. D. Škoviera, A. Slamová, M. Vozák, A. Oravcová a J. Rovenská.

De ratione dicendi ad C. Herennium libri IV, Leipzig: Teubner, 1923, ed. Marx, F.

GADAMER, Hans-Georg, *Pravda a metoda I, Nárýs filosofické hermeneutiky*, Praha: Triáda, 2010, prel. D. Mik.

HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, Praha: OIKOYMENH, 2002, prel. I. Chvatík a P. Kouba.

PLATÓN, *Gorgias*, Praha: OIKOYMENH, 1992, prel. F. Novotný.

PLATÓN, *Kratylos*, Praha: OIKOYMENH, 1994, prel. F. Novotný.

QUINTILIANUS, Marcus Fabius, *Institutionis oratoriae, libri XII*, Leipzig: Teubner, 1971, ed. L. Radermacher..

QUINTILIANUS, Marcus Fabius, *Základy rétoriky*, Praha: Odeon, 1985, prel. V. Bahník.

Rhetorica ad herennium, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 1954, prel. H. Caplan.

Retórica a Herenio, Madrid: Gredos, 1997, prel. S. Núñez.

Sekundárne zdroje

BAJRAM, Esin Kranli, Conservative Roman Rhetoric of Marcus Portius Cato (Cato the Elder), *Iustinianus Primus Law Review*, Skopje: Faculty of Law Iustinianus Primus, 2014, roč. 5, č. 2, s. 1–11.

CRANZ, Ferdinand Edward. Quintilian as Ancient Thinker, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, Berkeley: University of California Press, 1995, roč. 13, č. 3, s. 219–230.

DOMINIK, William J. a Jon HALL, *A companion to Roman rhetoric*, Malden: Wiley-Blackwell, 2010.

DUNCAN, Mike, The Missing Rhetorical History Between Quintilian and Augustine, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, Berkeley: University of California Press, 2015, roč. 33, č. 4, s. 349-376.

ENOS, Richard Leo. *Roman Rhetoric: Revolution and the Greek Influence*. Anderson: Parlor Press, 2008.

GROSS, Daniel M. a Ansgar KEMMANN, *Heidegger and rhetoric*, Albany: State University of New York Press, 2005.

HOWELL, A. C., Res et Verba: Words and Things, *English Literary History*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1946, roč. 13, č. 2, s. 131-142.

HROCH, Jaroslav a Magdalena KONEČNÁ, a Lukáš HLOUCH, *Proměny hermeneutického myšlení*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010.

HYDE, Michael J. a Craig R. SMITH, Hermeneutics and rhetoric: A seen but unobserved relationship, *The Quarterly journal of speech*, Annandale: Taylor & Francis, 1979, roč. 65, č. 4, s. 347-363.

KRAUS, Jiří, *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*, Praha: Karolinum, 2011.

KUŤÁKOVÁ, Eva, *Laudabile Carmen*, část II Kapitoly z římské rétoriky a poetiky. Praha: Karolinum Press, 2017.

MARASSI, Massimo, The Hermeneutics of Rhetoric in Heidegger, *Philosophy & rhetoric*,

University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1986, roč. 19, č. 2, s. 79-98

PÉREZ CASTRO, Lois C., La llamada "Rhetorica ad Herennium" y sus autores, *Emerita*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1999, roč. 67, č. 2, s. 251-262.

ŽANTOVSKÁ, Irena. *Rétorika a komunikace*. Praha: Dokořán, 2015.